

Laskai Anna

EGY ELŐADÓMŰVÉSZ- GONDOLKODÓ PORTRÉJA

Csuka Béla (1893–1957) gondokaművész
zenetudományi munkássága

MUSICOLOGIA HUNGARICA 5

Sorozatszerkesztő: Dalos Anna

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Zenetudományi
Intézet

HUN-REN
Magyar Kutatási Hálózat

Laskai Anna

EGY ELŐADÓMŰVÉSZ- GONDOLKODÓ PORTRÉJA

**Csuka Béla (1893–1957) gordonkaművész
zenetudományi munkássága**

HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
ZENETUDOMÁNYI INTÉZET
BUDAPEST, 2023

A kötet megjelenését a 2022-es Kodály Zoltán Zenei Alkotói Ösztöndíjpályázat és az NKFIH 142100-es számú pályázata támogatta

A borítón Csuka Béla látható a Joseph Haydn által egykor használt Esterházy-barytonnal. A fényképet Rónai Dénes fotóművész készítette.
Forrás: N.N., „Haydn hangszere”, *Rádióélet* VI/14 (1934. április 1–7.): 6.

© Laskai Anna, 2023

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-615-5167-57-7

ISSN 0077-2488

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát.

Kiadja a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet,
Magyar Kutatási Hálózat

Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató, Richter Pál igazgató

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Borító és tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Prime Rate Kft., Budapest

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

A Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara 1936-ban Bécsben vendégszerepelt. Ez alkalommal a Budapesti Hírlap újságírója, Innocent Vincze Ernő (1903–1978) rendhagyó cikket közölt a lapban: beszámolójában nem a zenekar két hangversenyéről tudósított, hanem az együttes muzsikusairól, s többek között arról is, hogy a zenekari tagok szabadidejükben Bécs városának – és egyúttal a legjobb vendéglátó egységeknek – a felfedezésére is sort kerítettek. A cikkben olvasható anekdota szerint csupán egyikük nem vett részt a kiruccanáson, hiszen „a *viola di gamba* [sic!] magyar szakértője[ként] bevonult a Musikfreunde könyvtárába és naphosszat régi kéziratokat tanulmányozott”.¹ Az újságíró által említett muzsikus nem más volt, mint az együttes és egyben az Operaház zenekarának gordonkaművésze: Csuka Béla, aki megragadta az alkalmat, hogy az 1812-ben alapított Gesellschaft für Musikfreunde régizenei gyűjteményében kutathasson. Innocent Vincze Ernő egy másik, hasonlóan szórakoztató hangvételű írása szerint egy alkalommal muzsikus kollégái megpróbálták gúnyt űzni Csuka kuriózumszám-ba menő érdeklődéséből. A csellóművész azonban frappánsan replikázott:

Egyszer az egyik fagottista azzal fordult hozzá: – Mondd, Béla, nem félsz, hogy gambamérgezést kapsz? Mire a csellista végignézte az ugratót, és leírhatatlan hangsúllyal csak ennyit mondott: – Te... analfagottista! Heccelik is a fagottistát azóta, hogy ezzel a viccel alaposan melléfagott!²

Bár a két cikk meglehetősen külön személyiségként ábrázolja Csuka Bélát, a muzsikus pályáján végigtekintve azt mondhatjuk, mindkettő számos tényszerű megfigyelésre épít. Csuka historikus hangszerek iránti tudományos érdeklődése, valamint együttese, a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának irattárában végzett munkája több mint figyelemreméltó. S habár mindeddig igen keveset tudunk tudományos tevékenységéről, a *Film, Színház, Muzsika* 1957-ben, Csuka Béla halálakor megjelent rövid nekrológiájában mégis az szerepelt, hogy távozása „a magyar zenetudomány súlyos vesztesége”.³

- 1 –cent [Innocent Vincze Ernő]: „Pillanatképek a filharmonikusok bécsi diadalútjáról.” *Budapesti Hírlap* LVI/117 (1936. május 21.): 9.
- 2 Innocent Ernő: „Megszólal a zenekar – hangszer nélkül... Vidám emlékek, tréfák, apróságok az Operaház zenekarának életéből.” *Budapesti Hírlap* LV/294 (1935. december 25.): 38.
- 3 N.N.: „Csuka Béla.” *Film, Színház, Muzsika* I/19 (1957. szeptember 20.): 35. A zeneszerző és kritikus, Szathmári (Sauerwald) Géza 1957-ben Csuka halála alkalmából írt nekrológiájában a muzsikus életpályája mellett szintén megemlékezett a „kiváló zenetudós”-ról. Szathmári Géza: „Csuka Béla halálára.” *Délmagyarország* XIII/217 (1957. szeptember 17.): 5. A zenetudós megjelölés Csuka Béla hivatalos gyászjelentésén is olvasható. A dokumentumot a gordonkaművésznek az Országos

Írásos életműve tehát, úgy tűnik, nem volt ismeretlen az ötvenes években. Nyomatásban napvilágot látott emlékalbuma⁴ és nagyszámú ismeretterjesztő jellegű írása azonban nem sokat árul el a kutató muzsikus munkáinak jelentőségéről és jellegéről. Csuka publikációi, amellet, hogy rendkívül informatívak és gazdag háttértudásról árulkodnak, olvasmányosak, és könnyed stílus jellemzi őket. Tudományos igényű szakszövegeinek jegyzetapparátusa a szerző gazdag zeneirodalmi tájékozottságát bizonyítja: legalábbis az általa tárgyalt egyes témakörökön belül. Bár a gordonkaművész több száz kötetes könyv- és kottagyűjteménye kivételesen sokoldalú érdeklődési körről tanúskodik, zeneírói munkásságának dokumentumai mégis csupán két témához – a historikus vonóshangszerekhez és a Filharmóniai Társaság történetéhez – kapcsolódnak.⁵ A gordonkaművésznek talán nem is voltak komolyabb zeneírói ambíciói, mégis, írásaival és a szövegeket előkészítő munkálataival – mint látni fogjuk – óriási szolgálatot tett.

A GORDONKAMŰVÉSZ PÁLYÁJÁNAK KEZDETEI ÉS LEGFONTOSABB ÁLLOMÁSAI BUDAPESTEN

Zenei tanulmányait a nemesi családból származó Csuka Béla nyolcéves korában kezdte a zongorával.⁶ Hogy mikor váltott a csellóra, arról nincs információnk, de az bizonyos, hogy csodagyermekként tízéves korában a Zeneakadémia gordonkaszakára nyert felvételt, ahol 1903 és 1909 között Popper Dávid (1843–1913) és

---

Széchenyi Könyvtárban őrzött hagyatéka (a továbbiakban: OSZK, Csuka-hagyaték) őrizte meg. A hagyaték Csuka végakarata nyomán került elhelyezésre az intézményben. OSZK, Csuka-hagyaték: átadás-átvételi dokumentum. A további információkért a Zeneműtár kollégáinak, Hanvay Hajnalkának, Szende Katalinnak és Korláth Enikőnek tartozom köszönettel. A hagyatékot végül húga, Ludvig Jenőné Csuka Erzsébet (1902–1959) adta át a könyvtárnak. Lásd továbbá: Vécsey Jenő: „Az Országos Széchényi Könyvtár zenei gyűjteményének fejlődése az elmúlt tizenöt évben.” In: Dezsényi Béla (szerk.): *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958*. (Budapest: [Országos Széchényi Könyvtár], 1959.) 81–97., 91.

4 Csuka Béla: *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában: a Filharmóniai Társaság emlékkönyve 90 éves jubileuma alkalmából*. (Budapest: Filharmóniai Társaság, 1943.)

5 A könyvtári példányokat lásd: OSZK, Csuka-hagyaték.

6 Felmenője, Czuka Imre 1635-ben kapott nemesi címet II. Ferdinándtól. Lásd: Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. III. kötet. (Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1911.) 171–172. Csuka Béla Farkasréti temetőben található sírhelyén a Harói előnév utal nemesi származására. Lásd: Tóth Vilmos – Zsigmond János (összeáll.): „A Farkasréti temető II.” *Budapesti Negyed* XI/3 (2003): 444. Szülei, a kereskedő id. Csuka Béla (1858–1943) és a tanítónő Etmannsdorfer Ilona [további adatok ismeretlenek] voltak. Az adatok id. Csuka Béla gyászjelentéséből származnak. A dokumentumot lásd a Pannon Digitális Egyesített Archívum oldalán: <https://dspace.OSZK.hu/handle/20.500.12346/389745> (utolsó megtekintés: 2022. május 23.). Csuka Bélának nem születtek gyermekei, de a család legnevesebb leszármazottai közül megemlíthető napjaink egyik legismertebb populáris zeneszerzője és előadóművésze, Szőrényi Levente (1945), aki Csuka húgának, Paul Ivánné Csuka Etelkának az unokája.

Schiffer Adolf (1873–1950) növendéke volt.⁷ Zeneakadémiai tanulmányaival párhuzamosan 1903 és 1906 között a Budapesti Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgimnázium (ma: Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium) tanulója volt,⁸ és a főgimnáziumi dal- és zeneegyesülete hangversenyein több ízben is közreműködött muzsikusként.⁹

Első önálló hangversenyét a Zeneakadémia növendékeként 1908-ban adta az ország határain kívül, Berlinben, ahol a következő években több alkalommal is fellépett. Az 1908. szeptember 29-i koncert alkalmával, amikor Joseph Haydn, Karl Davidov, Henry Purcell, Tommaso Giordani, Frédéric Chopin és Popper Dávid művei szerepeltek műsorán, a következő sorok jelentek meg a fiatal gordonkaművész játékáról az egyik helyi lapban:

Ez nem is csodagyerek, ez komoly és érett muzsikos, akiben csoda csak annyi van, hogy tizenöt éves léte az egész technikát, az összes bravúrokat, mindenféle ördögösségeket és zenei vicceket [sic!] nyugodtan és a szempillája rezzenése nélkül elprodukál, aki azonban másképpen is komoly művész, férfias mélységű, intelligens, egyéni, a maga feladatát szerető és benne elmélyedő. [...] Ernst von Dohnányi után és Franz von Vecsey után most ő jön.¹⁰

A közölt sorok mögött húzódó legnagyobb elismerés valójában a kritika utolsó mondatában rejlik, amelyben a nemzetközi zeneéletben már sikereket elért, és az idősebb generációhoz tartozó magyarországi muzsikusként említik a mindössze tizenöt éves Csuka nevét. Tanulmányait Berlinben is folytatta: 1911-ben és 1912-ben a neves belga gordonkaművésznél, Marix Loevensohnnál (1880–1943) képezte magát tovább. Ebben az időszakban rendszeresen hangversenyezett

7 Csuka Béla legérzelmesebb életrajzát lásd: Batizi László (szerk.): *A magyar muzsika hőskora és jelene történelmi képekben*. (Budapest: Pintér Jenőné Kiadása, 1944.) 385–386. Lásd továbbá: Molnár Imre (szerk.): *A magyar muzsika könyve*. (Budapest: Merkantil-nyomda, 1936.) 361. Az életrajz összefoglalásához nagyrészt az e munkákban megjelent információkat és a Csuka Béla hagyatékában fennmaradt dokumentációt vettem alapul. Ezeknél még kevesebb adatot tartalmaz a muzsikusról később, a Brockhaus–Riemann *Zenei lexikon*ban megjelent szócikk. In: Boronkay Antal (szerk.): *Brockhaus–Riemann: Zenei lexikon I.* (Budapest: Zeneműkiadó, 1983.) 389.

8 Góbi Imre (közr.): *A Budapesti Ágostai. Hitv[allású]. Evang[élikus]. Főgimnázium értesítője az 1903/1904-iki iskolai évről*. (Budapest: Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 1904.) 74.; Uő (közr.): *A Budapesti Ágostai. Hitv[allású]. Evang[élikus]. Főgimnázium értesítője az 1904/1905-iki iskolai évről*. (Budapest: Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 1905.) 67.; Uő (közr.): *A Budapesti Ágostai. Hitv[allású]. Evang[élikus]. Főgimnázium értesítője az 1905/1906-iki iskolai évről*. (Budapest: Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 1906.) 51.; Uő (közr.): *A Budapesti Ágostai. Hitv[allású]. Evang[élikus]. Főgimnázium értesítője az 1905/1906-iki iskolai évről* (Budapest: Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 1907.) 43. Az évkönyvekből az is kiderül, hogy tanulmányainak utolsó évében, az 1906/1907-es tanévben Csuka – nyilvánvalóan párhuzamos zeneakadémiai tanulmányai miatt – magántanuló volt.

9 Góbi Imre (közr.), *A Budapesti Ágostai. Hitv[allású]. Evang[élikus]. Főgimnázium értesítője az 1905/1906-iki iskolai évről*, i. m., 43.

10 A Berlinben megjelent kritika magyar fordítását *Az Ujság* című lap közölte le. B.: „Béla von Csuka – Berlini munkatársunktól – Berlin, szeptember 29.” *Az Ujság* VI/240 (1908. október 7.): 15.

a Telmányi Emillel (1892–1988) és Zsigmondy Gáborral (1886–1936) közösen alapított Berlini Magyar Trióval, valamint a berlini Kurfürsten-Oper együttesének első gordonkásaként is.¹¹ Fellépéseik során a trióval a leggyakrabban Beethoven-, Brahms-, valamint Schubert-triók előadása mellett kortárs magyar zeneszerzők műveit népszerűsítették külföldön.¹² E hangversenyek rendkívül fontosnak tekinthetők Csuka pályafutása szempontjából, ráadásul a Berlini Magyar Trió hangversenyeinek keretén belül olyan hazai zeneszerzők kamaraműveinek külföldi bemutatóiban működött közre, mint Kodály Zoltán op. 4-es és Radnai Miklós op. 2-es gordonka-zongora szonátái, valamint ez utóbbi szerző zongoratriója.¹³

A berlini időszakot követően, 1913-tól 1944-ig a budapesti Királyi Operaház, valamint az ez utóbbi együttes tagjaiból alakult Filharmóniai Társaság zenekarának gordonkása volt. A filharmonikusok muzikusaként számos mű szólistájaként működött közre, többek között barokk kompozíciók vagy Richard Strauss *Don Quixote* (op. 35) című művének előadásakor.¹⁴ Ez utóbbi kompozíció előadása után a zenekritikus Lányi Viktor úgy vélte, hogy a szólót „Csuka Béla fényes technikával, nála szokatlan férfias lendülettel játszotta”.¹⁵ Sokkal elutasítóbban nyilatkozott Csuka egyik szólóestjéről a Világ című lap kritikusa, aki egy 1914. január 6-i fellépése után úgy vélte, hogy a muzikus adottságai alapján nem futhat be virtuóz, szólista karriert:

Legutolsó nyilvános szereplése óta nem sokat fejlődött a fiatal művész, akinél ma sokkal különbek vannak a magyar gordonkaművészek között. Szolid készség, szolid technika, meglehetősen egyoldalú muzikális képességek jellemzik játékát, amely érvényesülhet az operaházi zenekarban, de nem nagyon számíthat a virtuózok babérjaira. A fiatal művész hangversenye nem igazolta az Operaház választását.¹⁶

11 E hangversenyek dokumentációját a gordonkaművész hagyatéka őrizte meg: OSZK, Csuka-hagyatéka. A Berlini Magyar Trió valójában azért működött ilyen rövid ideig, mert a neves zongoraművész, Ignaz Friedman az együttes hegedűművészt, Telmányi Emilt magával vitte hangversenykörútjára Stockholmba, Koppenhágába és Hollandia nagyobb városaiba. Papp Viktor: „Telmányi Emil.” *Rádióélet* V/5 (1933. január 27.): 41.

12 Csuka előadóművészi repertoárját lásd: Laskai Anna: *Csuka Béla repertoárja és előadóművészi működésének részletes listája (adattár)*. https://zti.hu/files/mza/publikaciok/Laskai_Csuka_Bela_repertoarja.pdf (utolsó megtekintés: 2023. március 25.).

13 A Berlini Magyar Trió hangversenyeinek műsorlapjait lásd: OSZK, Csuka-hagyatéka. Valamint: Laskai, Csuka Béla *repertoárja és előadóművészi működésének részletes listája*, i. m., 8–11.

14 A hangversenyek adatait lásd: Csuka Béla – Laskai Anna – Wellmann Nóra: „A Budapesti Filharmóniai Társaság magyarországi repertoárja Dohnányi Ernő elnökmegnyitott működése időszakában (1919–1944).” https://zti.hu/files/mza/publikaciok/Laskai_BFTZ_Repertoar.pdf (utolsó megtekintés: 2023. március 25.).

15 Lányi Viktor: „Filharmóniai hangverseny.” *Pesti Hírlap* XLIX/282 (1927. december 13.): 17.

16 N.N.: „Hangversenyek.” *Világ* V/19 (1914. január 22.): 14. A kritikus véleményében természetesen nem mindenki osztozott, hiszen számos elismerő kritika jelent meg Csuka gordonkaművészi munkásságáról. Tóth Aladár, a Zeneakadémia csellótanára Schiffer Adolf növendékeiről megjelentetett írásában például úgy vélte, hogy Csuka „filharmonikus zenekarunk nagymúltú koncertmestere, továbbá orchesterkulturánk másik vezető csellistája, a fiatalabb generáció egyik legra-

A kritikus jóslata a gordonkaművész későbbi pályáját tekintve tulajdonképpen beigazolódott, hiszen Csuka nem futott be szólista pályát, ám ennek ellenére is az operaházi zenekarnak és a Filharmóniai Társaság együttesének vezető csellistájává válhatott. Szólistaként és az általa megszólaltatott historikus hangszerek bevonásával ugyanakkor Csuka tovább szélesítette hangszerjátékos ambícióinak skáláját.

Csuka az első világháború idején katonai szolgálatot teljesített, és háborús hangversenyeken vett részt, ám a galíciai harcok során megsebesült.¹⁷ Hogy milyen súlyos lehetett a sérülés, arra vonatkozóan nincs információnk. Mindenesetre a Pesti Napló akkori zenekritikusa, a zeneszerző Kodály Zoltán is észrevette, hogy a csellóművész most másként csellózott, mint korábban. A 1918. december 2-i hangversenyén Csuka Antonín Dvořák h-moll gordonkaversenyét (op. 104) adta elő a Filharmóniai Társaság Zenekarával, s a művet Kodály szerint „kissé életellenül” játszotta, majd hozzátette: „úgy látszik, háború előtti képességének még nem teljes újrafejltségével.”¹⁸ Elképzelhető, hogy a muzsikus a fronton töltött időszak alatt nem tudott eleget gyakorolni, a Nemzeti Ujság három évvel későbbi beszámolója alapján azonban úgy tűnik, Csuka visszanyerte korábbi diszpozícióját. Az 1921. november 8-i hangversenyen Beethoven, Louis de Caix d’Hervelois és Max Bruch művei mellett Haydn második, D-dúr hangnemű gordonkaversenyét (Hob. VIIb:2) tűzte műsorára Dienzl Oszkár (1877–1925) zongoraművész közreműködésével.¹⁹ Mint a kritikában olvasható:

Így maradt mára csak egyetlen zeneélvezet: Csuka Béla szólaltatta meg a Zeneakadémiában gordonkáját, azzal az édes kantilénával, előkelő ízléssel, amely párját ritkítja. Haydn hangversenydarabját kifejezetten eredeti, átdolgozatlan alakjában, virtuózkodás nélkül nyújtotta a fiatal művész; ez jellemzi a művészet iránt való tiszteletét.²⁰

Csukának már ez utóbbi koncertprogramja is dokumentálja a régebbi korok zenéje iránti érdeklődését, hiszen Haydn mellett a repertoáron egy ma is jóformán ismeretlen francia szerző kompozíciója is szerepelt. Haydn művének interpretációjakor ugyanakkor a kritikus arra is rámutatott, hogy Csuka nem az akkoriban

gyogóbb gordonkása”. Tóth Aladár: „Schiffer Adolf és csellópedagógiájának új büszkesége: Starker János.” *Pesti Napló* XC/126 (1939. június 4.): 21.

17 Csuka katonai szolgálatától a Magyar Nemzeti Levéltár 1915.08.11 – VL 234/4 jelzetű irata tájékoztat. A háborús időszak koncertjeihez lásd: Laskai, *Csuka Béla repertoárja és előadóművészeti működésének részletes listája*, i. m., 13–14.

18 K. Z. [Kodály Zoltán]: „A IV. filharmóniai hangverseny.” *Pesti Napló* LXIX/283 (1918. december 3.): 10. A cikket lásd továbbá: Bónis Ferenc (közr.): *Kodály Zoltán: Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok* II. (Budapest: Argumentum, 2007.) 344–345.

19 Laskai, *Csuka Béla repertoárja és előadóművészeti működésének részletes listája*, i. m., 21.

20 N.N.: „Három hangverseny helyett – egy.” *Nemzeti Ujság* III/251 (1921. november 9.): 7.

megszokott romantikus-virtuóz felfogásban adta elő a művet, hanem törekedett a gordonkaverseny korhű előadói megközelítésére.

Gordonkaművészként később szólóban és kamaramuzsikusként is számos alkalommal szerepelt a budapesti és vidéki hangversenyéletben, s a hangszer irodalmának népszerű kompozíciói mellett leggyakrabban mestere, Popper Dávid műveit adta elő.²¹ Ezen előadások alkalmával a korai időszakban, például húgával, a szintén csodagyermekként számon tartott zongoraművésznő, Csuka Etelkával (1895–1992) hangversenyezett,²² majd a hazai zeneélet legkülönbözőbb muzsikusainak partnere volt: többek között Dohnányi Ernőé, Dienes Oszkáré, Ferencsik Jánosé vagy Polgár Tiboré.²³ Az 1920-as évek második felétől szólóban és kamarazenészként is gyakran lépett fel az akkor újnak számító médiumban, a rádióban, s leggyakrabban a Magyar Zongoraötössel, amelynek másik négy tagja Csuka mellett a hegedűművész Zsolt Nándor (1887–1936) és Montag Vilmos (1885–1944), a brácsás Hollós Zoltán és az akkor még zongoristaként tevékenykedő Fleischer Antal (1889–1945) volt.²⁴ A felsorolt muzsikusok Montag Vilmos nélkül zongoranégyes-felállásban is szerepeltek itt.²⁵ Csuka, az általa olyannyira kedvelt két historikus hangszerrel is fellépett a rádióban: az 1934. április 2-án megtartott hangverseny előtt például a viola da gamba és a baryton történetét, játékmódját és repertoárját bemutató ismeretterjesztő előadást tartott a stúdióban.²⁶

A RÉGIZENÉSZ: A VIOLA DA GAMBA ÉS BARYTON ÚJJÁÉLESZTÉSE BUDAPESTEN

Nagyon valószínű, hogy Csuka külföldi tartózkodása során találkozhatott először a korabeli historikus irányzatokkal, hangszerjátékosokkal és e rég elfeledett instrumentumok repertoárdarabjaival, valamint azok szakirodalmával. A muzsikus külföldi kapcsolatai közül a hagyatékában fennmaradt források szerint például a német gordonka- és gambaművésszel, a historikus előadóművészet egyik kiemelkedő egyéniségével, Christian Döbereinerrel (1874–1961) való ismeretsége

21 Lásd: Laskai, *Csuka Béla repertoárja és előadóművészi működésének részletes listája*, i. m., 1–53.

22 A Fodor Zeneiskola, majd a Zeneakadémia kötelező zongora tárgyának tanáraként működő Csuka Etelkán kívül Csuka legfiatalabb húga, az 1917-ben született Mária is művészi hivatást választott. A mindössze tizenhat éves korában az Operaház balettkarához szerződött Csuka Mária többek között közreműködött a Dohnányi Ernő és Galafrés Elza által közösen színpadra állított Schubert-feldolgozásban, a *Moments musicales*-ban is. Csuka lánytestvéreinek életrajzi adatait lásd: Molnár Imre (szerk.), *A magyar muzsika könyve*, i. m., 361.

23 I.h.

24 Laskai: *Csuka Béla repertoárja és előadóművészi működésének részletes listája*, i. m., 31–32.

25 I. m., 25–29.

26 Az előadás kézírata fennmaradt az OSZK Csuka-hagyatékában (jelzet nélkül).

dokumentálható.²⁷ Rajta kívül a svéd hangszerszakértő és -gyűjtő, Daniel Fryklund (1879–1965) egyik, a viola da bardonéről – vagyis a barytonról – szóló, Csukának dedikált tanulmánya lelhető fel gyűjteményében.²⁸ Ugyanakkor gyanítható, hogy a muzsikus saját viola da gambáját is külföldről szerezhetette be, bár erről semmi-féle információval nem rendelkezünk.

Viola da gambát Budapesten is hallhatott, hiszen 1905-ben és 1908-ban Marcel Casadesus (1882–1994), 1909-ben a holland származású Harry Son (1880–1942), majd 1917-ben a neves gordonkaművész, Paul Grümmer (1869–1965) is – aki később, a 20. század második felének legjelentősebb régizenesze, Nikolaus Harnoncourt tanára volt – megszólaltatott egy-egy ilyen hangszerrel különböző hangversenyek alkalmával. Grümmer ráadásul Wanda Landowska (1879–1959), a világhírű lengyel csembalóművész nő közreműködésével is koncertezett Budapesten.²⁹ A Magyarországon megforduló külföldi művészek közül Brodszky Ferenc (1902–1974) volt az, aki elsőként adott viola da gamba-estet 1931. április 8-án Hammerschlag János (1885–1954) kíséretével – ő maga szintén a hazai régizenejáték úttörője volt.³⁰

Csuka Béla 1931. április 3-án játszott első ízben nyilvánosan viola da gambán, mégpedig Bach *Máté-passiójának* első, teljes budapesti előadásán.³¹ A régizenejáték legfontosabb együttese, a Budapesti Ének- és Zenekar Egyesület és vezetőjük, Lichtenberg Emil (1874–1944) irányításával megszólaltatott mű előadását követően csupán Jemnitz Sándor emelte ki, hogy a koncerten két muzsikus is

27 A gyűjteményben levélváltásuknak csupán egy-egy datálatlan példánya lelhető fel. Lásd: OSZK, Csuka-hagyaték.

28 A svéd nyelven írt tanulmány további adatai: Daniel Fryklund: „Viola di Bardone.” *Svensk tidskrift för musikforskning* 4 (1922): 129–152. Az első oldalon olvasható dedikáció: „Herrn Solocellisten Béla von Csuka Hochachtungsvoll vom Verfasser. Daniel Fryklund.”

29 Az adatok a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetének (a továbbiakban: BTK ZTI) 20–21. Századi Magyar Zenei Archívuma által üzemeltetett Koncertadatbázisból származnak (http://db.zti.hu/koncert/koncert_Kereses.asp, a továbbiakban rövidítése: MZA KAB. A hangversenyek könnyebb beazonosítása érdekében az adatlapok ID-számát adom meg. Haszonnal forgattam az adatok tekintetében Elek Szilvia DLA doktori értekezését is: *A csembaló reneszánsza Magyarországon a 20. század kezdetétől napjainkig*. (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2019.)

30 MZA KAB ID_204. Lichtenberg Emil munkásságához lásd: Németh Zsombor: „Lichtenberg Emil és együttese.” *Magyar Zene* LII/4 (2014. november): 461–477.

31 MZA KAB ID_203. Az 1900-as évek elején már néhány alkalommal felcsendült a *Máté-passió* a budapesti zeneéletben, legelső teljes előadását többen az 1900. április 9-i, Richter János vezényelte hangversenyhez (MZA KAB ID_1368) kötik. A koncert után megjelent kritikák közül azonban néhány felfigyelt a húzásokra. Lásd például: +: „Bach Máté-passiója a filharmóniai hangversenyen.” *Pesti Napló* LI/99 (1900. április 10.): 1–2.; -cs-: „Joh. Seb. Bach’s Matthäus-Passion.” *Politisches Volksblatt* [adatok nélkül]. A korábban alkalmazott vágásokat és kihagyásokat az 1931-es előadást követő beszámolók is megerősítik. J. S. [Jemnitz Sándor]: „Bach Máté-passiója – rövidítések nélkül.” *Népszava* LIX/77 (1931. április 5.): 17.; Op. [Ottlik Pálma]: „Bach Máté-passiója.” *Budapesti Hírlap* LI/77 (1931. április 5.): 23. A hiányos adatolású újságkivágatot a BTK ZTI 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumában letétként elhelyezett Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának gyűjteménye őrzi. Az együttes irattárában található dokumentumok további említése esetében, ha másként nem jelölöm, az archívumban tanulmányozható gyűjtemény még jelzetszám nélküli anyagaira utalok.

korabeli hangszereken – Csuka viola da gambán, Schwalb Nándor pedig oboa d’amorén – játszott.³² Néhány nappal később, 1931. április 16-án Csuka megtartotta első önálló viola da gamba-hangversenyét is, amelyről a Budapesti Hírlap névtelen kritikusa a következőket írta:

A tizenhetedik század viola da gambája nálunk is reneszánszát éli: rövid időn belül a második hangversenyen szerepel ez a mai ember számára inkább érdekes, mint tetszetős hangszer. Mindazonáltal ma kifejezőbb, színesebb volt a hangja, mint a minapi hangversenyen, valószínűen azért, mert Csuka Béla jeles csellóművészünk ezt az antikstílusú hangszert is kitűnően kezeli, s a benne rejlő hangzási lehetőségeket a lehető legjobban kihasználja.³³

A kritikus nem mást, mint a már említett Brodszky Ferenc-féle hangversenyt idézte fel, amikor Csuka hangszerének hangzását és játékát magasabb színvonalúként értékelte. A szerző bár „érdekesnek” tartotta a viola da gambát, megfogalmazásából mégis egyfajta idegenkedés érződik ki, s ez a fajta hozzáállás – ami talán a recenzensek hozzáértésének hiányát is jelezheti – felfedezhető a hangverseny után megjelent többi kritikában is. Az *Esti Kurir*ban publikáló kritikus, valószínűleg Szenthegyi István például kifejezetten élcelődő hangnemet ütött meg beszámolójában:

A viola da gamba hangversenyek, melyekből – őszintén le kell szögezni – nem sok öröme van annak a kevés hallgatónak sem, akit bizarr lehetőségek reménye egy ilyen koncertre elcsalogat. Az Operaház tehetséges hangversenymesterét, Csuka Bélát is elcsábította egy estére ez a rokokó hangszer. Noha az ő hangszere általánosságban jobb hangú, mint az eddig hallott gambák, mégis olyasfajta érzésünk támad, mintha egy modern négytengelyes vasúti Pullmann-szerelvénybe Stephenson ócska gőzmozdonyát látnók befogva. Csuka természetesen briliánsan játszik ezen a hangszeren.³⁴

Érdeemes figyelmet fordítani arra is, hogy milyen hangszert használt Csuka Béla. Bár nyughelyének felirata szerint a gordonkaművész hangszergyűjtő is volt, ma csupán néhány hangszeréről van tudomásunk, amelyeket a Nemzeti Múzeum gyűjteménye őriz: ezek között szerepel az a héthúros gamba is, amelyen egykor játszott.³⁵ Noha a gambák húrjainak száma eltérő lehet (általában öt és hét közötti),

32 J. S. [Jemnitz Sándor], „Bach Máté-passiója – rövidítések nélkül”, i. m., 17.

33 N.N.: „Viola da gamba-est.” *Budapesti Hírlap* LI/86 (1931. április 17.): 11.

34 (–i. –n.): „Hangversenyek.” *Esti Kurir* IX/87 (1931. április 18.): 9.; S.: „Csuka Béla viola da gamba estje.” *Nemzeti Ujság* XIII/86 (1931. április 17.): 11.

35 Az információért a múzeum munkatársának, Radnóti Klárának tartozom köszönettel. Csuka Béla síremlékéhez lásd továbbá: Tóth Vilmos – Zsigmond János (összeáll.), „A Farkasréti temető II.”, i. m., 444.

néhány kritikus – bár ugyanazon a hangversenyen járt – mégis rosszul számolt. Nem tudható azonban, hogy Csuka milyen jellegű – fém- vagy bél- – húrokat használhatott-e, és hogy ezeket honnan szerezte be. Bemutatkozó hangversenye után Lányi Viktor, a Pesti Hírlap kritikusa hathúrú,³⁶ míg a Magyarországon publikáló Molnár Imre öthúrú hangszeret említ,³⁷ holott egy 1931-es rádiós újságban közölt fényképen egyértelműen látszik, hogy Csuka már akkoriban is héthúros hangszeren játszott.³⁸ A fénykép ugyanakkor más fontos információt is elárul, mégpedig azt, hogy a felvételen szereplő hangszernek a szokásostól eltérően nincsenek bundjai, tehát egy olyan hibrid hangszerrel van szó, amely feltehetően szándékosan lett átalakítva. Csuka Nemzeti Múzeumban megőrzött hangszerének fogólapján – mint azt az intézmény kollégái megerősítették – valóban nincsenek bundok.³⁹ Valójában azonban nem tudható, hogy ezek hiánya milyen mértékben befolyásolhatta – hátráltatta vagy esetleg könnyítette meg – Csuka játékát, ám nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a csellón sincsenek ilyenek. Elképzelhető, hogy éppen Csuka kívánságára cserélték ki a fogólapot, hogy az általa már megszokott, a gordonkához hasonló technikát alkalmazzon a hangszeren, jöllehet a bundok nem elsősorban az intonáció megsegítésére, hanem a régi hangszer hangzásának felerősítésére szolgáltak. Mindezek ismeretében jogosan merül fel a kérdés, vajon miért érzékelhették a kritikusok jobb hangzásúnak Csuka hangszerét a korábban hallott viola da gambakéhoz képest.

A Népszava zenekritikusa, Jemnitz Sándor egy 1933. április 6-i hangverseny után értékes megfigyelést tett a muzsikusi játékmódjáról, szerinte: „Csuka Béla elismerésre méltó igyekezettel mélyed el e hangszer technikájába[n]: nem csupán egyes húrokon játszik, mint a megőrzött gordonkások, hanem igyekszik valamennyi húrt érvényre juttatni...”⁴⁰ Jemnitz a „megőrzött gordonkások” szófordulat használatakor minden bizonnyal azokra a virtuóz hangszerjátékosokra utalhatott, akik előadásuk során szinte csak egy húron játszanak. Nem tudható azonban, hogy Jemnitz esetleg rajtuk kívül gondolhatott-e a már korábban említett, viola da gambán is hangversenyező külföldi zenészekre, vagy Brodszky Ferencre, mindenesetre az bizonyos, hogy a kritikus Csuka játéktechnikai felkészültségét az általa előadott – és valóban virtuóz – gamba-szólószonáták, Johann Sebastian Bach és Georg Philipp Telemann műveinek előadásakor magasabb fokúnak érzékelte.

E hangverseny alkalmával Csuka egy másik historikus hangszeret is bemutatott, a baryton, amelyet herceg Esterházy Pál bocsátott rendelkezésére, mégpedig éppen

36 Iv. [Lányi Viktor]: „Csuka Béla hangversenye.” *Pesti Hírlap* LIII/86 (1931. április 17.): 12.

37 m.i. [Molnár Imre]: „Viola de gamba-est.” *Magyarország* XII/86 (1931. április 17.): 12.

38 A hiányos adatolású újságkivágot, mely valószínűleg a *Rádióélet*-ből származik, a gordonkaművész hagyatéka őrzi. N.N.: „Viola da gamba-est a Stúdióban. A szeptember 23-iki hangversenyhez.” Csuka Béla bejegyzése szerint a hangversenyre 1931-ben került sor.

39 Az információért Radnóti Klárának tartozom köszönettel.

40 J. S. [Jemnitz Sándor]: „Régi hangszerestje.” *Népszava* LXI/80 (1933. április 7.): 6.

azt a hangszert, amelyen egykor maga Joseph Haydn és Esterházy Miklós is játszott. Csuka azonban csak néhány éven keresztül, a második világháború végéig népszerűsíthette a barytont – feltehetően azért, mert csak eddig tarthatta magánál e hangszert. Pár évtized elteltével Breuer János egy másik fontos tényezőre is felhívta a figyelmet a hangszer kapcsán, mégpedig arra, hogy az Esterházy-baryton bár szép kiállítású hangszernek számított, ám mivel könnyen elhangolódott, már Csuka Béla előadásainak idejében sem volt alkalmas a színpadi megszólaltatásra.⁴¹

CSUKA BÉLA ÍRÁSAI RÉGI HANGSZEREKRŐL ÉS A GORDONKÁRÓL

Amellett, hogy gyakorló zenészként gordonkán és két historikus hangszeren is játszott, Csuka az 1930-as években zenei íróként is egyre nagyobb gyakorisággal lépett a közönség elé. Nem ő volt az első és az egyetlen, aki ebben az időszakban az akkori zenei gyakorlatban már nem használt instrumentumok iránt érdeklődést mutatott. Az *A Zene* 1930-ban cikksorozatot indított „Elavult hangszerek” címmel: az anonim szerző által jegyzett rövid áttekintések például a forgólantról, a rackettről, a trumscheitről vagy a szeges- és az üvegharmonikáról is értekeznek.⁴² E hangszerek sorában a lap 1931-es évfolyamában a barytonról is megjelent egy tanulmány: ez nyolc évvel korábban jelent meg, mint Csuka első, ilyen témájú publikációja.⁴³ Bár egy napilapban megjelent írással, de a gordonkaművészt 1934-ben megelőzte Papp Viktor is, amikor Haydn kedvelt hangszerének, a barytonnak a történetéről publikált.⁴⁴

A viola da gambáról azonban – tudomásom szerint – Csuka Béla írt elsőként: valójában ez volt első nyomtatásban megjelent publikációja, amely 1934. január 1-jén látott napvilágot *A Zene* című szaklapban – tanulmánya az általa újra felfedezett historikus hangszer történetének ismertetésére koncentrált.⁴⁵ A gordonkaművész írásában képet kaphatunk a hangszercsalád fejlődésének legfontosabb

41 Breuer János: „Zenei krónika – A Müncheneri Barytontrio.” *Népszabadság* XL/246 (1982. október 20.): 7. Lásd továbbá Hanvay Hajnalka „Haydn és a baryton” című blogbejegyzését az Országos Széchényi Könyvtár honlapján: https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2022/03/31/_haydn_es_a_baryton?utm_medium=dohoz&utm_campaign=bloghu_cimlap&utm_source=kult (utolsó megtekintés: 2023. április 3.).

42 N.N.: „Elavult hangszerek: a forgólant.” *A Zene* XII/7 (1931. január 1.): 114–115.; N.N.: „Elavult hangszerek: a rackett.” *A Zene* XII/4 (1930. november 15.): 66–68.; N.N.: „Elavult hangszerek: »trumscheit«.” *A Zene* XII/5 (1930. december 1.): 81–83.; N.N.: „Elavult hangszerek: a szeges harmonika.” *A Zene* XII/8 (1931. január 15.): 132–133.; N.N.: „Elavult hangszerek: az üvegharmonika.” *A Zene* XII/9 (1931. február 1.): 149–151.

43 N.N.: „Elavult hangszerek: a »baryton«.” *A Zene* XII/11 (1931. március 1.): 192–194.; Csuka Béla: „A baryton.” *A Zene* XX/7 (1939. január 15.): 135–141.

44 Papp Viktor: „A baryton: egy elfeledett hangszer, amelyet Mozart és Haydn igen kedvelt, nagy szerepet játszott a magyar kultúrtörténetben is herceg Esterházy Miklós udvarában.” *Nemzeti Ujság* XVI/73 (1934. április 1.): 24.

45 Csuka Béla: „Viola da gamba.” *A Zene* XV/7 (1934. január 1.): 89–92.

állomásairól, az instrumentum kiemelkedő előadóművészeiről, valamint a repertoárról. A szövegben hivatkozott külföldi szakirodalom jelenléte ugyanakkor bizonyítja a szerző jártasságát a nemzetközi gamba-irodalomban. Öt évvel később szintén fontos írást jelentetett meg ugyanebben a lapban, ekkor azonban a barytont mutatta be.⁴⁶ E két hangszerről szóló publikációinak újdonsága valójában abban rejlik, hogy elsőként foglalják össze mindazon tudnivalókat, amelyeket az akkori Magyarországon hozzá nem férhető kéziratok források és a zenetudományi szakirodalom alapján az ekkor már nem használt hangszerekről össze lehetett gyűjteni.⁴⁷ A barytonról szóló, 1939-ben megjelent írását ráadásul Csuka lábjegyzetekkel látta el, annak ellenére, hogy a lapban ez egyáltalán nem volt bevett szokás. A muzikus cikke mindenestre ezáltal valóban tudományos jelleget öltött.⁴⁸ A tanulmány ráadásul illusztrációként egy Haydn-faksimile oldalt, valamint egy Esterházy Miklós herceg barytonjáról készült képet is közöl.

Szintén e témában jelent meg Csuka legterjedelmesebb tanulmánya, a *Haydn és a baryton* 1957-ben. A tanulmány néhány hónappal szerzője halálát követően látott napvilágot a Kodály Zoltán 75. születésnapja alkalmából készült *Zenetudományi tanulmányok* kötetben.⁴⁹ Az írás Haydn barytonra fogalmazott kompozícióival, a hangszer történetével, játékmódjával és legfontosabb játékosaival foglalkozik, s figyelemre méltó, hogy Csuka az előadóművész szemszögéből közelíti meg a különböző játéktechnikai megoldásokat. A dolgozat legnagyobb érdeme azonban Haydn barytonra írt kompozícióinak incipites jegyzéke a tanulmány végén, amellyel a zenetudós-csellóművész a hazai és nemzetközi Haydn-kutatás számára is igen nagy szolgálatot tett. Csuka tanulmányának jelentőségét növeli az is, hogy a világszerte fennmaradt hangszerek akkoriban fellelhető őrzőhelyének is utánajárt, s részletesen ismertette a hangszergyűjteményekben, múzeumokban található történeti hangszereket.

Nemcsak a baryton, de Haydn más csellókompozíciói iránt is érdeklődött: a Haydn-művek közül elsősorban a második, D-dúr hangnemű gordonkaverseny keltette fel mind az előadóművész, mind pedig a zenei író érdeklődését.⁵⁰ Erről tanúskodik az a Rádióéletben megjelent rövid írása, amelyben főként arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy a versenyművet 1937. március 26-i, a Magyar Rádióban is hallható hangversenyén a köztudatban elterjedt formájától eltérően, eredeti

46 Csuka Béla, „A baryton”, i. m., 135–141.

47 A Csuka által a viola da gamba kapcsán hivatkozott zeneszerzők között szerepel például André Maugars és Christopher Simpson is, akinek a *The Division-Violist. Or An Introduction To the Playing upon a Ground: Divided into Two Parts* (London: William Godbid, 1659.) című művére is utalt, amelynek kéziratban lemásolt példánya Csuka könyvtárában is elérhető (CSBM 1.645).

48 Csuka Béla, „A baryton”, i. m., 135–141.

49 Csuka Béla: „Haydn és a baryton.” In: Szabolcsi Bence – Bartha Dénes (szerk.): *Zenetudományi tanulmányok Kodály Zoltán 75. születésnapjára*. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1957.) 669–728.

50 A versenyművet eredeti alakjában először 1921. november 8-án adta elő hangversenytermi koncert keretén belül. Laskai, *Csuka Béla repertoárja és előadóművészi működésének részletes listája*, i. m., 21.

alakjában fogja megszólaltatni.⁵¹ Haydn D-dúr gordonkaversenyét François-Auguste Gevaert 1890-ben romantikus szellemű átíratban adta ki, és ebben a formájában vált ismertté. Gevaert nem csupán a mű hangszerelésén, de a zenei anyagban is változtatásokat eszközölt. Emanuel Feuermann volt az első olyan előadó, aki 1935-ös felvételén a Gevaert-féle módosítások közül többet is mellőzött. Ugyanebben az évben William Altmann Eulenburgnál megjelent partitúrája a mű első, Johann Anton André által kiadott verzióját használta forrásként. Nem tudható, hogy Csuka ismerhette-e Feuermann felvételét, ám az bizonyos, hogy az Eulenburgnál megjelent kottát igen, hiszen az a kottatárában is megtalálható.⁵²

Csuka – mind megjelent publikációi, mind pedig a hagyatékában fennmaradt dokumentumok erre utalnak – fő hangszer, a gordonka történetével is behatóan foglalkozott. A Batizi László szerkesztésében, 1944-ben megjelent, *A magyar muzsika hőskora és jelene történelmi képekben* című kötetben – amely máig a 19. század és a Horthy-korszak zeneéletét feltáró kutatások egyik megkerülhetetlen forrása – két dolgozatot is közölt e témában, mégpedig a magyarországi gordonkajáték történetéről és meghatározó személyiségeiről.⁵³ *A gordonkajáték múltja és jelene Magyarországon* című tanulmányában a hazai gordonkaművészek közül például Szuk Lipót (1821–1897), Popper Dávid, Bürger Zsigmond (1856–1908), Schiffer Adolf, Földesy Arnold (1882–1940), Kerpely Jenő (1885–1954) és Sebestyén Sándor (1891–1962) életútjának és munkásságának ismertetésére vállalkozott: e rövid összefoglalók ugyanakkor a lexikonszócikkek tartalmi közlésének igényességével készültek.⁵⁴

A BUDAPESTI FILHARMÓNIAI TÁRSASÁGRÓL SZÓLÓ ÍRÁSOK

A gordonkaművész zeneírói ambíciójáról tanúskodik, hogy ebben a kötetben egy harmadik írása is megjelent, mégpedig saját együtteséről, a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekaráról. Az általa megszólaltatott hangszereken kívül ugyanis együttese története képezte kutatói tevékenysége fő vonulatát: 1937-től rendszeresen publikált ismeretterjesztő szövegeket a Filharmóniai Társaság műsorfüze-

51 Csuka Béla: „Haydn gordonkaversenye.” *Rádióélet* IX/21 (1937. május 28.): 16.

52 A partitúra megtalálható: OSZK, Csuka-hagyaték. A D-dúr gordonkaverseny történetével és változataival kapcsolatban lásd Brinton Smith kétrészes tanulmányát: „The Origins of Haydn’s Cello Concerto No. 2 in D Major. 1–2.” (1. rész: <https://www.cellobello.org/cello-blog/repertoire/the-origins-of-haydns-cello-concerto-no-2-in-d-major-part-1-of-2/>; 2. rész: <https://www.cellobello.org/cello-blog/repertoire/the-origins-of-haydns-cello-concerto-no-2-in-d-major-part-2-of-2/>, utolsó megtekintés: 2023. március 30.).

53 Csuka Béla: „Arcképek a gordonkajáték történetéből Magyarországon.” In: Batizi László (szerk.), *A magyar muzsika hőskora és jelene történelmi képekben*, i. m., 157–182.; Uő: „A gordonkajáték múltja és jelene Magyarországon.” In: i. m., 183–189.

54 Csuka, „Arcképek a gordonkajáték történetéből Magyarországon”, i. m., 157–182.

teiben.⁵⁵ Ezekhez forrásként a Budapesti Filharmóniai Társaság irattári dokumentumaihoz fordulhatott, hiszen a zenekar emlékeit gondosan rendezte.⁵⁶ A zenekarról szóló rövid íásaiban Csuka az együttes működése során lezajlott legfontosabb történésekről, a filharmonikusok által bemutatott kompozíciók szerzőiről – Bartók Béláról és Kodály Zoltánról –, valamint a legjelentékenyebb karmesterekről – például Kerner Istvánról, Arthur Nikischről vagy Gustav Mahler-ről – egyaránt írt.⁵⁷ Az ebben az időszakban lezajlott külföldi hangversenykörutaknak és azok jelentőségének is szentelt néhány ismeretterjesztő írást.⁵⁸

Összefoglaló jellegű szövegeivel valójában az 1943-ban, a Budapesti Filharmóniai Társaság kilencvenedik évfordulója alkalmából napvilágot látott és általa összeállított jubileumi emlékkönyve fejezetszövegeit kívánta előkészíteni, hiszen többüket jóformán változtatás nélkül vette át az újonnan megjelent, *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában: a Filharmóniai Társaság emlékkönyve 90 éves jubileuma alkalmából* című, máig alapvető információkat tartalmazó kötetébe.⁵⁹ A nagyszabású kiadvány a filharmonikusokhoz kötődő muzsikuskorportréját megrajzoló olvasmányos szövegrészein túl számos fontos adatot közöl a nagymúltú zenekar addigi történetének legfontosabb mozzanatairól. Csuka a Filharmóniai Társaság jóléti intézményeit – az Özvegy- és Árvasegélyező Egyesület, a Filharmóniai Társaság nyugdíjas tagjait segélyező Dohnányi Egyesület, az együttes Baráti Egyesülete –, valamint a zenekar történetének dokumentumait megőrző

55 Lásd például: Csuka Béla: „A Filharmóniai Társaság múltja és jelene.” *A Filharmóniai Társaság Évkönyve 1936–1937*. 25–27.; Uő: „A Filharmóniai Társaság Emlékgyűjteménye és »Erkel Ferenc-könyvtára.«” *A Filharmónia Társaság Évkönyve 1938–1939 [1939–1940]*. 13–16.; Uő: „Filharmóniai hangverseny 50 évvel ezelőtt.” *A Magyar Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság Műsora* (1940. október 18.): 14–15.; Uő: „Mahler Gusztáv és a Magyar Filharmonikusok.” *A Magyar Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság Műsora* (1941. november 14.): 13–16.

56 Az együttes „Emléktárának” és „Erkel Ferenc-könyvtárának” megalapításáról lásd: Csuka, *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában*, i. m., 213–215. Kéziratban található feljegyzéseit lásd a bibliográfiában.

57 Lásd például: Csuka Béla: „A Filharmóniai Társaság múltja és jelene.” *A Filharmóniai Társaság Évkönyve 1936–1937*, i. m., 25–27. Uő: „Nikisch Artur.” *A Magyar Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1942. február 6.): 9–12.; Uő: „Kerner István.” *A Magyar Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1942. március 6.): 11–16.; Uő: „A hatvanéves Kodály Zoltán.” *A Magyar Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1942. december 11.): 14–20.; Uő: „Bartók Béla elindul.” *A Magyar Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1943. március 12.): 10–20.

58 Csuka Béla: „A Filharmóniai Társaság külföldi hangversenyei.” *A Magyar Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1944. január 7.): 11–16. A filharmonikusok utolsó, 1942-es, a Bécsi Filharmonikusok százéves jubileuma alkalmából megvalósult külföldi hangversenyének prospektusában a magyar zenekar történetéről rövid ismertetést írt, ám a szerkesztők végül nem tüntették fel nevét a szöveg alatt. Lásd [Csuka Béla], „Die Budapestener Philharmonische Gesellschaft.” *Wiener Philharmoniker Jahrhundertfeier 1842–1842*. OSZK, Csuka-hagyaték.

59 Csuka, *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában*, i. m. A kötetről megjelent korabeli recenziók adatait lásd: Laskai Anna: *Csuka Béla írásainak annotált bibliográfiája* https://zti.hu/files/mza/publikacio/Laskai_Csuka_Bela_annotalt_bibliografia02.pdf, 5–6. (utolsó megtekintés: 2023. január).

Emlékgyűjteményt s az együttes első elnökkarnagyáról elnevezett „Erkel Ferenc Könyvtárát” is bemutatja.⁶⁰ A kötet végén dedikációkkal ellátott arcképcsarnok található: ez a zenekar vendégkarnagyainak és tiszteletbeli tagjainak portréit vonultatja fel, amelyhez a szerző a művészek munkásságát ismertető jegyzetanyagot készített.⁶¹ Csuka könyvének igazi jelentősége azonban a filharmonikusok hangversenyeinek műsorát és a közreműködők névsorát felsorakoztató, numerikus mutatókkal ellátott jegyzékben rejlik: e munkája is alátámasztja a szerző gondolkodásának komplexitását.⁶² A szerencsének köszönhető – bár inkább Csuka ambícióját sejtethjük mögötte –, hogy a muzikus nem várt munkája eredményeinek közzétételével a századik, kerek jubileumra. Ekkor, 1953-ban már nem működött az együttesnél, mint ahogy az 1948–1949-es politikai fordulatot követően a zenekar működési struktúrájában is jelentős változások következtek be.

A kötet bevezetőjében Csuka rámutatott, hogy főként a korábban megjelent jubileumi kiadványok példáját kívánja folytatni, ám a hangversenyek adatai az ő könyvében sokkal meghatározóbb szerepet játszanak:

Kilencven év nem tartozik a hivatalos jubileumi alkalmak közé. S ma mégis ünnepi emlékkönyvet adunk ki, részletes beszámolóját Filharmóniánk kilenc évtizedes pályafutásának. Nem volt szándékunk ezzel a centenárium feladatának elébe vágni, ami valószínűleg a szigorú történetírás módszereivel fog majd megvalósulni tíz évvel később [...]. Ezt [...] kiegészíti azután a Társaság történetének a tagokra és az elvégzett művészi munkára vonatkozó statisztikai része, ami ugyan a felületes szemlélő előtt száraz adathalmaznak látszik, valójában pedig mindennél beszédesebb bizonyossága Filharmóniánk nagy nemzeti küldetésének. [...] 1903 óta azonban 40 év telt el, s közben a 75. és 80. évfordulón megint csak kisebb beszámolók, a jubileumi műsorfüzetek szűkszavú megemlékezései egészítették ki az alapvető munkát anélkül, hogy a hangversenyek krónikájáról bármi tekintetben részletesebb képet adhattak volna. Ezért már régóta érezzük szükségét annak, hogy Társaságunk történetének sok ismeretlen vagy elfeledett körülményére nézve végre megnyugtató eligazításban részesüljünk, s a múlt pontos ismerete minket e művésztétel mai munkásságának, valamint jövő feladatainak helyes értékelésére vezessen. Így határoztuk el egy minden részletre kiterjedő, a Társaság történetének teljes képét

60 Csuka, *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában*, i. m., 211–218.

61 I. m., I–XXXIII.

62 I. m., 108–209. A kötetben megjelent hangversenygyűjtés kéziratos lajstromát Csuka hagyatéka kéziratban is megőrizte. A kétkötetes, díszkötéses kéziratot lásd OSZK, Csuka-hagyatéka, jelzetük: CSBM–1.377/1–2, CSBM–1.637. A hangversenyek adatainak minél pontosabb megadása céljából készíthette el azokat a különálló listákat, amelyeknek kéziratai szintén a hagyatékekben találhatóak. Lásd például: „Siklós Albert zenekari művei.”; „Bartók Béla zeneműveinek előadásai a Budapesti Filharmóniai Társaság hangversenyein (1904–1943).”; „A Budapesti Filharmóniai Társaság hangversenyein 1853–1943-ig előadott Mozart-művek részletes lajstroma a vezénylő karmesterek és közreműködő szólisták pontos megjelölésével”. A dokumentumok részletes adatait lásd a kötet végi bibliográfiában.

adó munka kiadását már most, egy évtizeddel a centenárium előtt annál is inkább, mert ma többen itt vagyunk még a működő tagok „harmadik generációjá”-nak sorából, tanúi az utolsó három évtized minden filharmóniai megmozdulásának, tíz év múlva azonban zenekarunk nagyrészt fiatal tagokból fog állani, akik nem lévén kapcsolatuk a múlttal, nem is igen hivatkozhatnak majd Filharmóniánk történetének mélyebb ismeretére.⁶³

Csuka nem minden egyes korábban megjelent szövegét használta fel az 1943-ban megjelent jubileumi kötetében: a Filharmóniai Társaság műsorfüzeteiben néhány más témájú írást is találhatunk. Az 1940-es évek elején a gordonkaművész rövid szöveget jelentetett meg a Bécsi és a Berliini Filharmonikusok történetéről a két külföldi együttes magyarországi fellépése alkalmával.⁶⁴ Karmesterekről is írt alkalmi közleményeket, például az akkor még igen fiatal Franco Ferrara olasz karmesterről, aki 1942. június 1-jén – a cikk megjelenése idején – harmadik alkalommal vezényelte a filharmonikusokat.⁶⁵ Egy másik olasz származású muzsikusként, a zeneszerző-karmester, Ottorino Respighi magyarországi fellépéseiről, vezénylési stílusáról, valamint Budapesten bemutatott kompozícióiról is írt.⁶⁶

Csuka ismeretterjesztő cikkeinek sorából témáját tekintve kilóg az a rövid szöveg, amely Richard Wagner *Wesendonk-dalainak* keletkezéstörténetéről és a műnek a *Trisztán és Izoldával* való rokonságáról értekezik.⁶⁷ Lehetséges, hogy

63 Csuka, *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában*, i. m., V–VI. A bevezetőben említett kötet az ötvenedik évfordulón jelent meg: Mészáros Imre – Isoz Kálmán (szerk.): *A Filharmóniai Társaság múltja és jelene 1853–1903*. (Budapest: Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari nyomdája, 1903.)

64 Csuka Béla: „A Bécsi Filharmonikusok.” *A Magyar [ar]. Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1941. november 24.): 8–12.; Uő: „A Berliini Filharmonikusok.” *A Magyar [ar]. Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1942. szeptember 30.): 3–4.

65 Csuka Béla: „Ferrara Franco, a karmester.” *A Magyar [ar]. Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1942. május 21.): 3.

66 Csuka Béla: „Respighi és a magyarok.” *A Magyar [ar]. Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1939. február 27.): 7–9.

67 Csuka Béla: „A Wesendonk-dalok margójára.” *A Magyar [ar]. Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1939. február 13.): 4–6. Újraközlése: *A Magyar [ar]. Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1941. november 14.): 5–7. Tematikáját tekintve szintén kilóg Csuka publikációinak sorából az az 1941-ben megjelent kötet, amelyben a 19. századi zeneértő-író, Pulszky Ferencné Walter Teréz (1819–1866) naplóbejegyzéseiből készített saját fordítását adta közre. Napló-közreadása Liszt Ferenc bécsi hangversenyeinek atmoszféráját varázsolja a fiatal, mindössze tizenkilenc éves, ám igen művelt asszony szemszögéből az olvasó elé. A naplórészletek körülményeinek megértéséhez nagy segítségül szolgál a Csuka által írt bevezető, a kötet végén található utószó, valamint a közreadás tudományos jellegét növeli az egyes naplórészletekben szereplő nevekhez vagy fogalmakhoz kapcsolódó kötetvégi jegyzet-apparátus. A kislakú – valóban naplóra emlékeztető – könyvecske az Országos Liszt Ferenc Társaság kiadásában, háromszáz számozott példányban jelent meg. Csuka Béla: *Liszt Ferenc árvízi hangversenyei Bécsben 1938/1939. Walter Teréz (Pulszky Ferencné) naplójából*. Fordította és magyarázó jegyzetekkel ellátta Csuka Béla. (Budapest: Országos Liszt Ferenc Társaság – Officina Nyomda, 1941.) A kötetről megjelent korabeli recenziók adatait lásd: Laskai, *Csuka Béla írásainak annotált bibliográfiája*, i. m., 9.

a témaválasztásban a szerző operaénekesnő felesége, Berzeviczy Mária (1885–1944) hivatása is közrejátszhatott.⁶⁸ Szintén szokatlan, ám a II. világháború idején igen csak aktuális kérdéskört boncolgat Csuka *Az ismeretlen katona* című, inkább elmélkedő jellegű cikkében. Írásában az I. világháború időszakából személyes katonai tapasztalatokkal rendelkező Csuka a háborúban harcot vívó katonákkal állítja párhuzamba a művészi értékek megóvásáért küzdő embereket, közülük is a zenekarban játszó muzsikusokat. S ahogy szerinte a harctéren a katona és tábornok, úgy a zenekari muzsikusok és a karmesterek érdemei között sem tehetünk különbséget. Szövegében kimondottan arra a kilencvenedik évfordulón megjelent jubileumi kötetre utalt, amelyben bár maguk a zenekari tagok alig kerülnek említésre, mégis a „filharmóniai eszme névtelen hősei”-nek tekinthetők.⁶⁹ E téma azonban azért is foglalkoztathatta a szerzőt, mert a II. világháború kitörésekor az Operaház zenekarának tagjai felmentést kaptak a katonai szolgálat alól.⁷⁰

AZ „ANGYALOK HANGSZERÉNEK” JÁTÉKOSA A FELSZABADULÁS UTÁN

A II. világháború végétől Csuka Béla pályája több szempontból is jelentős fordulatot vett: ebben történelmi és személyes tényezők egyaránt szerepet játszottak. A gordonkaművész ugyanis 1944-ben nyugdíjba vonult, s ennek nem csupán az volt az oka, hogy az operaházi zenekar és az annak tagjaiból álló Filharmóniai Társaság Zenekara Budapest ostroma alatt ideiglenesen felfüggesztette működését,⁷¹ hanem az is, hogy a háború utáni elszámoltatások során egy évre eltöltötták hivatalától.⁷² Mindeneddig nem kerültek elő olyan dokumentumok vagy nyilatkozatok, amelyek fényt deríthetnének Csuka Béla politikai meggyőződésére, de valószínűleg ezért kényszerült elhagyni a fővárost, és áthelyezni működését Szegedre. Felesége 1944. január 1-jén bekövetkezett halála szintén befolyásolhatta távozását,⁷³ ráadásul az Esti Ujság 1944. szeptember 4-én megjelent számában a következő hír jelent meg Csuka Béla élethelyzetének változásáról:

68 A muzsikus felesége szintén egy nagy múltú nemesi, a berzeviczei és kakaslomniczi családból származott. Tóth Vilmos – Zsigmond János (összeáll.), „A Farkasréti temető II.”, i. m., 444.

69 Csuka Béla: „Az ismeretlen katona.” *A Magyarl. Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1943. november 26.): 9–15.

70 N.N.: „Megjelent a honvédelmi miniszter behívási rendelete.” *Magyarság* IX/234 (1938. október 16.): 5.

71 Lásd a Budapesti Filharmóniai Társaság jegyzőkönyvének 1944. május 1-i feljegyzését, majd az azt követő, 1944–1945-ös évre vonatkozó bejegyzéseit.

72 A *Színház* című lap 1945. augusztus 15-én közölte a Színészek Igazolóbizottsága által fegyelmi jellegű büntetéssel sújtott tagok névsorát. E szerint Csuka Bélát a Népbíróság 1946. március 15-éig tiltotta el hivatalától. Lásd: N.N.: „A Színészek Igazolóbizottsága által fegyelmi jellegű büntetéssel sújtott tagok névsora.” *Színház* I/1 (1945. augusztus 15.): 18.

73 Berzeviczy Mária gyászjelentését Csuka Béla hagyatéka őrzi. A halál okáról nincs információnk. Hogy Csuka 1944. augusztus 1-jén nyugdíjba vonult, arról az Operaház törzskönyvi bejegyzése tájékoztat. Az információért az Emléktár munkatársának, Karczag Mártonnak tartozom köszönettel.

A zenekar fiatal gordonkaművész-hangversenymestere lemondott állásáról, s [az] egyik szerzetesrend kolostorának csendes falai közé lépett be noviciusnak. [...] A tavasszal meghalt forrón szeretett felesége, akivel ideális házasetletet élt. Feleségének halála óta búskomorra vált, és most eltávolodva a világ zajától, egy kolostor magányában óhajtja élete további éveit eltölteni.⁷⁴

Az egyházi intézmény valószínűleg nem csupán gyásza, de később, a Népbíróság által kiadott foglalkoztatási tilalom idején is menedékkül szolgálhatott a muzsikus számára – jöllehet a fenti szövegben megfogalmazottakkal ellentétben Csuka ekkor már egyáltalán nem volt fiatal. A cikkben megjelent többi információt csupán a gordonkaművész pályájának néhány dokumentuma igazolja. A gordonkaművész hagyatékában írásos életművének saját maga által összeállított jegyzéke is fellelhető, amely a *Csuka Béla irodalmi dolgozatai* címet viseli.⁷⁵ E forrás azért is rendkívül fontos, mert nemcsak a gordonkaművész nyomtatásban megjelent publikációit listázza, hanem azon írások címeit is, amelyeknek kéziratai a hagyatékban sem maradtak fenn. Ezek között kerül felsorolásra az a néhány írás is, amely Csuka vallásosságáról tanúskodik: az *Öreg novicius lelki naplója* című 1944–1945-ben keletkezett szöveg, valamint az 1947 és 1954 között írt, *Virrasztások könyve* fejezeteinek szinte valamennyi címadása – például a *Virrasztás (1. éjszaka)*, *Halottak napja (2. éjszaka)*, *Haláltánc (3. éjszaka)*, *Ajándék (4. éjszaka)* vagy *Búcsúzás (5. éjszaka)* – alátámasztja a hírlapban leírtakat.⁷⁶ A muzsikus spiritualitás felé fordulását dokumentálja az az egyetlen, épp visszavonulásával egyidős publikációja, amely a *Papi Lelkiség* című lapban jelent meg, és amelynek a *Facies Dei/Isten arca* címet adta.⁷⁷

A nyugdíjba vonulást követő, valamivel több mint egy évtizednyi életszakaszáról igen kevés adattal rendelkezünk. A hagyatékban található dokumentumok szerint 1944-től a muzsikus Budapest és Szeged között ingázva tevékenykedett. S hogy miért éppen ez utóbbi város lett letelepedésének új helyszíne, hogy ő maga választotta, vagy esetleg utasításra került-e oda, arról sincs információnk. Mindenestre az operaházi zenekar tagjai közül nem Csuka Béla volt az egyetlen, aki e folyamatosan fejlődő zenei élettel rendelkező vidéki várost tette új életszakasza központjává. A trombitás, Neuner Mátyás (1893–1967) és nagybőgős testvére, Miklós (1895–?) – sváb származásuk és politikai meggyőződésük miatt – szintén

74 N.N.: „Kolostorba vonult az Operaház hangversenymestere.” *Esti Ujság* IX/200 (1944. szeptember 4.): 6. Hogy pappá szentelték, arról egy, a közélet fontos személyiségeinek háború utáni helyzetéről tájékoztató cikk is beszámolt: N.N.: „Mi történt a magyar politikai, művész és közgazdasági élet hírességeivel? Turcsányi Gyula budapesti újságíró érdekes listája.” *Délamerikai Magyarország* XVII/2426 (1945. november 22.): 2. A lapban megjelent információk ellenére kérdéses, milyen mértékben lehet megbízható a *Délamerikai Magyarország* közlése, amely nem is Magyarországon működött.

75 A Zeneműtárban megőrzött lista jelzete: Ms. Mus. Th. 113/3–4.

76 A csak kéziratban elkészült írásokról Csuka Béla saját listája tájékoztat: OSZK, Csuka-hagyaték.

77 Csuka Béla: „Facies Dei/Isten arca.” *Papi Lelkiség* IV/3 (1944): 49–52. Ezen túl az alábbi, nyomtatásban is megjelent írás illeszkedik e témakörbe: Csuka Béla: „Aprópénz.” *Időnk* II/2 (1946): 23–26.

Szegedre kerültek.⁷⁸ Rajtuk kívül a Kodály-tanítvány, zeneszerző-karmester, Vaszy Viktor (1903–1979) is itt folytatta működését, s nem csupán az ellene felhozott politikai vádak, hanem az általa már korábban irányított kolozsvári operatársulat Szegedre helyezése miatt is.⁷⁹

Csuka Béla 1947-től az abban az évben megnyitott Szegedi Állami Zenekonzervatórium gondnoktanára és – a budapesti együttese gyűjteményének rendszerezése után itt is hasonló minőségben – az intézmény könyvtárosa lett.⁸⁰ Tudományos beállítottságának további bizonyítéka, hogy a konzervatóriumban tanári kinevezése alkalmából székfoglaló előadást is tartott – jöllehet ez egy konzervatóriumi állás betöltésekor akkoriban sem lehetett általános.⁸¹ Előadásában Csuka a művészetek felvirágoztatását támogató intézmények és a művészi hivatás fontosságára kívánta felhívni a figyelmet, s ezen túl olyan filozófusok, költők és nagy gondolkodók művészetéhez való viszonyáról értekezett, mint Platón, Arisztotelész, Szent Ágoston, Immanuel Kant, Johann Wolfgang von Goethe, Friedrich Schiller, Arthur Schopenhauer vagy Wilhelm Heinrich Wackenroder. Ekkoriban Csuka a Szegedi Állami Nemzeti Színház és egyúttal a Szegedi Filharmonikus Együttes Vaszy Viktor irányította zenekarában is működött: a hangversenykrónikák arról árulkodnak, hogy a gondonkaművész játékát az ottani kritikusok rendszeresen méltatták.⁸²

A viola da gambát szintén bemutatta Szegeden, ami valóságos kuriózumnak számíthatott a vidéki hallgatóság körében. Egy 1946 januárjában lezajlott hangverseny alkalmával például a konzervatórium igazgatója, az a Baranyi János (1891–1971) kísérte Csukát, aki évtizedekkel korábban Berlinben, a Hochschule für Musik növendéke volt Dohnányi Ernő osztályában.⁸³ A koncertről a Délmagyarország ekképpen számolt be:

Csuka Béla a barokk és rokokó korának legkedveltebb hangszerén, a viola da gambán mutatja be virtuózkészségét és kutatásainak pompás eredményeit. A viola da gambának, az „angyalok hangszerének” Csuka Béla külföldön is elismert kiváló

78 Zsigmondné Pap Éva: *Szeged zenei élete 1945 és 1960 között*. DLA doktori értekezés. (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2008.) 2.

79 Gyuris György – Papp Györgyné (szerk.): *Vaszy Viktor emlékezete*. (Szeged: Somogyi-könyvtár, 1993.) 112–120.

80 Zsigmondné Pap Éva, *Szeged zenei élete 1945 és 1960 között*, i. m., 18.

81 A székfoglaló előadás szövegének kézírata elérhető Csuka Béla hagyatékában. Előadása „A művészi hivatásról” címet kapta (CSBM 1/2). A szegedi intézmény megnyitása alkalmából évkönyvet is megjelentettek, amelybe Csuka is írt egy tanulmányt. Lásd: „Régi stílusok – örök értékek.” In: Baranyi János (szerk.): *Szegedi Állami Zenekonzervatórium Évkönyve az 1947–48. tanévről*. (Szeged: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1948.) 6–9.

82 cs. p. [Csobádi Péter]: „A filharmonikusok hangversenye a Szegedi Nemzeti Színházban.” *Szegedi Kis Újság* I/182 (1946. október 27.): 6.; bj.: „Ünnepi hangverseny a fogadalmi templom kijavítása javára.” *Délmagyarország* IV/113 (1947. május 21.): 4.; Gábor Arnold: „Othello – Verdi zenedrámájának szegedi bemutatója.” *Szegedi Népszava* III/249 (1947. november 1.): 4.; g.a.: „Kamarazene Est.” *Délmagyarország* V/126 (1948. június 4.): 4.

83 Zsigmondné Pap Éva, *Szeged zenei élete 1945 és 1960 között*, i. m., 15.

reprezentánsa, s Szeged városnak nagy nyeresége, hogy a Nemzeti Színház hangversenymester-gordonkaművészenek előadásában olyan zeneművészeti csemegéhez juthat, amiben a nyugat nagy világvárosainak is alig lehet része. A szombat délután 6 óraker kezdődő hangverseny bevezető előadását is Csuka Béla tartja.⁸⁴

Az 1950-es évek elejétől megsokasodott budapesti hangversenyek azonban azt sugallják, hogy Csuka működésének fő bázisát visszahelyezte a fővárosba.⁸⁵ S bár sem a Filharmóniai Társaságban, sem az Operaházban nem vállalt – és a háború utáni számonkérése miatt valószínűleg nem is vállalhatott – a továbbiakban állandó munkát, a Magyar Rádió műsorújságában megjelent fénykép és cikk szerint 1951-től a rádió szórakoztató zenekarának tagja lett.⁸⁶ Hogy újbóli budapesti elhelyezkedésekor milyen választási lehetőségei lehettek, az nem tudható, némiképp meglepő azonban, hogy a korábban az ország első számú szimfonikus zenekarában játszó és a historikus hangszerekért rajongó Csuka egy ilyen, a szovjet operettet és filmzenét népszerűsítő együtteshez csatlakozott, meglepő ez nemcsak látványos vallás felé fordulása miatt, hanem azért is, mert a muzsikusk egyik nekrológia szerint ebben az időszakban a Mátyás-templom együttesének első gondkása is volt.⁸⁷

Az 1940-es évek második felétől egyre gyakrabban írt pedagógiai és zeneesztétikai témájú írásokat is: ebben a témaváltásban minden bizonnyal oktatói tevékenysége is szerepet játszott.⁸⁸ E szövegei közül azonban csupán néhányat publikált.⁸⁹ A zenei stílusirányzatokról és a hangversenyek befogadásáról értekező, *A zenei élvezet esztétikája* címet viselő írásának másodközlésekor az *Időnk* folyóirat szerint Csukának e tanulmánya egy készülő, *Muzsika (Egy művész jegyzetei)* című könyv részét képezte volna. A kötet végül nem jelent meg, de valószínűleg meg egyeztetett azzal a Csuka Béla saját műveit tartalmazó jegyzékben szereplő, 1946 és 1947 között keletkezett többfejezetes kötettervezettel, amelynek – legalábbis saját feljegyzése szerint – a *Zenefilozófiai jegyzetek* címet adta volna. Bár maguk a szövegek nem maradtak fenn, a fejezetek – a címadások tematikáját ismerve – igen sokszínűnek tekinthetők. Egy részük – például a *Legato, Tempó, Téma, Harmónia* vagy *Disszonancia* címmel ellátottak – minden bizonnyal az interpretáció és a zeneelmélet kérdéséhez kapcsolódtak. Más részük kifejezetten speciális téma-

84 N.N.: „»Angyalok hangszere« az Újságíróotthonban.” *Délmagyarország* III/15 (1946. január 18.): 3.

85 Laskai, Csuka Béla repertóárja és előadóművészi működésének részletes listája, i. m., 48–53.

86 Tamássy Zdenko: „Új zenekaraink.” *Magyar Rádió* VII/4 (1951. január-február): 12.

87 N.N.: „Csuka Béla halála.” *Új Ember* XIII/17 (1957. szeptember 22.): 3.

88 Valamivel korábról egyetlen ilyen jellegű írása jelent meg nyomtatásban: Csuka Béla: „A zenei előadás lelkülete.” *A Magyar[ar]. Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora.* (1939. március 6.): 3–5. A cikk újraközlése: *Család* VIII/6 (1939. június 15.): 3–4.

89 Csuka Béla: „A zenei élvezet esztétikája.” *A Magyar[ar]. Kir[ályi]. Operaház zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora.* (1942. április 24.): 9–16. Valamint öt évvel későbbi újraközlése: *Időnk* II/3–4 (1947): 5–8.; Uő: „A művészet mindenkié.” *Délmagyarország* (1946. december 8.): 6.; Uő: „Kinek adjuk a művészetet?” *Délmagyarország* (1947. április 6.): [oldalszám nélkül].

területek történeti-analitikus vizsgálatára vállalkozhatott, mint például: a *Bartók szelleme*, a *Klasszicizmus-formalizmus*, valamint *A Coriolan-nyitány tanulságai* is. Hasonló jellegű írások lehettek az 1952-es datálású és jelenleg szintén lappangó *Három faliújság-cikk* szövegei is: e szövegek címadásai – *A kottafejek igazi értékéről*, *A pontról és a rövid hangokról*, *Hivatás és munkaverseny* – szintén előadóművészi megközelítésről árulkodnak. A „formalizmusra” és a „munkaversenyre” való utalás azonban azt is jelzi, hogy Csuka igyekezett igazodni a korszak beszédmódjához.

A rendszerező munka életének utolsó éveit is végigkísérte. Saját és egykori felesége előadóművészi munkásságának dokumentálásán túl korábbi kollégájának, a Budapesti Filharmóniai Társaság – ekkor már Amerikában letelepedett – elnökkarnagyának, Dohnányi Ernőnek Magyarországon maradt kottatárát is listázta.⁹⁰ Munkája során a zeneszerző húgánál, Kováts Ferencné Dohnányi Máriánál (1879–1966) a Városmajor utcában elhelyezett zeneművek jegyzékének összeállításán dolgozott, s erről Mária – vagy, ahogy a családban becézték: Mici – folyamatosan tájékoztatta Tallahassee-ben élő testvérét.⁹¹ Egy 1955. október 22-én Dohnányihoz címzett levelében Mici ráadásul Csuka munkamoráljának egyik fontos aspektusát is kiemelte:

Oly komolyan és alaposan dolgozni, mint Cs[uka]. Bélát ritkán lát az ember. Meg is kérdeztem őt, miért írja a kották nálam levő részét ily pontossággal (majd erről is megy lista Hozzátok), hiszen igazán nem szükséges, azt felelte „ügyyszeretéből”. És csak megint folytatja a könyveken, és ha ezzel is elkészül, megy a Kowalskynénál [Kowalszki Kálmánéknál] levő kották, könyvek, majd a Széher-utiak összeírására. [...] Szegény Cs[uka]. Béla, nem is tudja még, milyen nehéz fába vágta fejszét.⁹²

Ekkoriban mélyedhetett el Dohnányi húga és a muzsikus kapcsolata, hiszen Mici gyakran említette a hazájától távol élő testvérének a gordonkaművészt neki írt leveleiben.⁹³ Csuka ráadásul készített egy jegyzéket Dohnányi Mária férjének, a közgazdász és gazdaságtörténész, dr. Kováts Ferencnek (1873–1956) könyvtári példányairól is; ennek kézírata Csuka hagyatékában maradt fenn.⁹⁴ Mici egyik

90 Laskai Anna: „»Hát, kultúrebereknek mindig van«. Dohnányi Ernő könyv- és kottatárának története (1).” *Muzsika* LX/10 (2017. december): 11–15.; Uő: „»Hát, kultúrebereknek mindig van«. Dohnányi Ernő könyv- és kottatárának története (2).” *Muzsika* LXI/1 (2018. január): 14–18.

91 Az eredeti jegyzéket lásd: Florida State University, Kilényi-hagyaték, Misc. Documents 1897–1950_17., valamint másodlatát: BTK ZTI Dohnányi-gyűjtemény (jelzet nélkül).

92 A levelet lásd: BTK ZTI Dohnányi-gyűjtemény, jelzete: MZA-DE-Ta-Script 81.007.

93 A Dohnányi-hagyatékában fellelhető – és már hivatkozott – leveleken kívül lásd: Kelemen Éva (összeáll.): *Dohnányi Ernő családi levelei*. (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó – MTA Zenetudományi Intézet, 2011.) 241–242., 248–249. Csuka Bélának és Dohnányi testvérének baráti kapcsolatát a gordonkaművész hagyatékában fennmaradt néhány, Dohnányi Máriától ajándékba kapott kötet is alátámasztja.

94 A dokumentumot lásd a „Tárgymutató dr. Kováts Ferenc professzor könyvtárának katalógusához, valamint a német egyetemeken készült doktori disszertációk jegyzéke” cím alatt Csuka hagyatékában, valamint e kötet bibliográfiájában.

levele arról is tanúskodik, hogy férje betegségét, majd halálát követően is számíthatott Csukára, s mint Dohnányiéknak írta: Csuka „barátom, segítőtársam minden bajomban, szomorúságomban, Ferkó betegségében, halála körüli borzalmakban, hogy bizony nagyon nehéz ismét a lelki egyensúlyba billenni, amelyben tulajdonképp még Feri halála óta nem is jutottam.”⁹⁵ Nem sokkal később azonban mindenki számára váratlanul Csuka Béla is elhunyt, s Mária erről is tájékoztatta 1957. október 11-én írt levelében testvérét. Szerinte „Csuka Béla nem volt beteg. Ily fiatalnak, jókedvűnek, mint most, ábrahámhegyi tartózkodása [során,] sohasem láttam őt. »Röpülni tudnék, oly jól érzem magam«, mondta Szegeden utolsó estéjén halála előtt. Csípőaorta repedést mondtak az orvosok. Nagyon gyanúsítok valamely irányban elhanyagolást, hibát.”⁹⁶ Mindezek alapján valószínűleg egy gyors lefolyású belső vérzés, vagyis aneurizma váltotta ki a gordonkaművész hirtelen halálát. A sors iróniája, hogy az egész élete során valójában a csípője között tartott hangszereken játszó muzikusnak végül a végzetét is egy e területen lezajlott orvosi probléma okozta.

EGY RENDSZEREZŐ ELME HAGYATÉKA(I)

A Csuka munkásságát végigkísérő katalogizálásra való hajlam hagyatékában is tetten érhető, hiszen életművének dokumentumait – például műsorlapokat és sajtóvisszhangokat, saját repertoárját – is szisztematikusan gyűjtötte, és gondosan, kötetekbe ragasztva őrizte meg az utókor számára, miközben személyes életéről csupán néhány irat maradt fenn. Könyvtárának kiadványait szemügyre véve egyértelműen kiténik, hogy a Zeneműtárba, a hagyaték részeként csupán a muzikus szakmai érdeklődésének olvasmányai kerültek. A mintegy négyszáz könyv tematikáját és műfaját tekintve is igen sokszínű: zenei lexikonok, életrajzok, bibliográfiák, katalógusok, általános magyar és nemzetközi zenetörténeti munkák, hangszertörténeti olvasmányok, zeneelméleti, valamint esztétikai írások nem csupán magyar, de német, angol és francia nyelven is megtalálhatók a gyűjteményben.⁹⁷

95 Dohnányi Mária 1957. szeptember 19-i levele Dohnányiéknak. A levelet lásd: BTK ZTI Dohnányi-gyűjtemény, jelzete: MZA-DE-Ta-Script 81.412.

96 A levelet lásd: BTK ZTI Dohnányi-gyűjtemény, jelzete: MZA-DE-Ta-Script 81.421. Az 1957. szeptember 19-én kelt levelében Csuka haláláról Mici így fogalmazott: „Oly szomorú, ha látjuk és érezzük, hogy elment az élők sorából egy nagyon kedves barátunk, egy ritka nemes emberpéldány.” (MZA-DE-Ta-Script 81.412). E levélből az is kiderül, hogy Mária viszonzásul segített Csuka húgának rendezni a gordonkaművész hagyatékával kapcsolatos ügyeket.

97 Csuka könyvtárának példányairól a közelmúltban készítettem részletes, a nyilvánosság számára nem elérhető táblázatot saját használatra. A kötetek többségében Csuka Béla és Berzeviczy Mária közös ex librise is megtalálható, melynek mottójául a következő sorokat választották: „Mens tua si genium scripti perceperit et cor, Vere tuus solum tum fiet iste liber. CS.B.M.”, vagyis nyers fordítása szerint „Ha az elméd és a szíved felfogta az írás zsenialitását, csak akkor lesz ez a könyv igazán a tied.” A mondatot valószínűleg a házaspár fogalmazta meg. Az idézet utáni CS.B.M. rövidítés a házaspár monogramjaiból áll össze.

Hogy Csuka mennyire intenzíven érdeklődött a historikus hangszerek megszólaltatásának technikája iránt, azt a gordonkaművész hagyatékában fellelhető kéziratos jegyzetanyag és a nyomtatásban is megjelent szakirodalom is dokumentálja. Egy másfajta kategóriát képvisel az a nagy formátumú, díszkötésbe foglalt kötet, amelynek a címlapján a következő áll: *A viola da gamba történetére és irodalmára vonatkozó forrásmunkák. Összegyűjtötte és leírta Csuka Béla.* Ebbe, a nyilván utólag összefűzött kötetbe Csuka maga másolt le olyan külföldi szakirodalmakból szövegeket, amelyek ma is nehezen vagy egyáltalán nem érhetőek el magyarországi könyvtárakban.⁹⁸ A tanulmányokból és könyvekből egy az egyben átvett szövegek hol változatlanul, hol pedig csak kivonatolt formában szerepelnek a dokumentumban a muzsikuskézírásában. A hagyaték tanúsága szerint a másik, Csuka által használt historikus hangszer, a baryton történetéről is készített hasonló gyűjteményt.⁹⁹ Figyelemre méltó, hogy ezek a kéziratos másolatok – pontosságukat és esztétikai megjelenésüket tekintve – már önmagukban, akár faksimilekiadások alapanyagai is lehetnének. A muzsikuskézírás által összeállított kötetekben a történeti hangszereket Csuka ráadásul igen nagy részletességgel rajzolta le. Hogy mindezeket szem előtt tartva csak maga számára állította-e össze, vagy a készítő személyének megadásával esetleg közreadásra szánhatta-e ezeket a köteteket, az nem teljesen világos.

Az irodalom mellett saját – többé-kevésbé rendezetlen – jegyzetanyagai azonban még izgalmasabb információkat rejtenek. Ilyenek például a hangszer húrozását vagy az elszakadt húr megjavítását ábrázoló rajzai, valamint a különféle ujjrendhasználattal és hangolásokkal kapcsolatos rendkívül összetett táblázatai. Ez utóbbiak különösen érdekesnek tekinthetők, hiszen a táblázatok alapján az derül ki, hogy Csuka egy külön hangolási rendszer kidolgozásával kísérletezett – ennek értelmezésére azonban hangszerjátékosoknak kell vállalkozniuk.¹⁰⁰

A Csuka hagyatékában található mintegy ezerháromszáz kötetnyi kotta szintén a gordonkaművész kivételes zenei műveltségét dokumentálja. Ezek közül néhány arról is tanúskodik, hogy Csuka kotta-közreadások és -átiratok előkészítésével is foglalkozott, például Bach hat szólógordonka-szonátájának (BWV 1007–1012)

98 A kézirat az OSZK Csuka-hagyatékban található, jelzete: CSBM 1.639. A lemásolt művek között szerepel például: Adolf Koczirz: *Der Lautenist Hans Judenkünig: Österreichische Lautenmusik im XVI. Jahrhundert.* (Bécs: Artaria, 1911.); Wilhelm Tappert: „Die Lautenbücher des Hans Gerle.” *Monatshefte für Musikgeschichte* XVIII/11 (1886): 101–111.; Carl Krebs: „Die Privatkapellen des Herzogs von Alba.” *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft* IX (1893): 393–407. [Kivonatok]; Hans Michel Schletterer: *Geschichte der Spielmannszunft in Frankreich und der Pariser Geigerkönige.* (Berlin: Damköhler, 1884.) [Kivonatok]. Alfred Einstein: *Zur deutschen Literatur für Viola da gamba im 16. und 17. Jahrhundert.* (Lipscse: Breitkopf & Härtel, 1905.)

99 Lásd a Csuka által összeállított kéziratos dokumentumot: „A baryton/viola di bardone története és irodalmára vonatkozó forrásmunkák. Budapest, 1939.” Kézirat, OSZK, Csuka-hagyaték, CSBM-1.640. A lemásolt művek között lásd például: Oliver Strunk: „Haydn’s Divertimenti for Baryton, Viola, and Bass (After Manuscripts in the Library of Congress).” *The Musical Quarterly* 18 (1932): 216–251.

100 Itt szeretnék köszönetet mondani Illés Szabolcsnak és Budai Dávidnak azért, hogy a Csuka-hagyaték historikus hangszerekre vonatkozó anyagrészeinek áttekintése során segítséget nyújtottak számomra.

kritikai igényű közreadásával, Kodály Zoltán op. 8-as Szólószonátája ujjrendekkel ellátott kottaváltozatának elkészítésével, Franz Schubert „Arpeggione”-szonátájának gambaátiratával (D. 821), valamint Giuseppe Tartini D-dúr versenyművének átdolgozásával is.¹⁰¹ A korábbi korok zeneműveinek újragondolásán-átdolgozásán túlmenően maga Csuka is kísérletezett a komponálással: a vélhetően saját előadásra szánt, csellóra és viola da gambára megfogalmazott kompozíciók mellett énekhangra is írt, minden bizonnyal felesége, Berzeviczy Mária számára.¹⁰²

A Csuka hagyatékában kéziratos formában elérhető írások között kiemelt jelentőségűnek tekinthető az a be nem fejezett fordítás, amit Csuka Philipp Spitta nagyszabású, kétkötetes Bach-monográfiájáról készített.¹⁰³ A gordonkaművész e munkája azonban még töredékessége ellenére is figyelemre méltó, tekintve, hogy mind a mai napig nem készült Spitta művéből magyar nyelvű fordítás.

Az Országos Széchényi Könyvtárban elhelyezett hagyatékon kívül a Budapesti Filharmóniai Társaság irattári dokumentumai – még ha zenei írásainak csupán töredékét tartalmazzák is – szintén Csuka hátrahagyott életművének egy fontos részét képezik.¹⁰⁴ A gordonkaművész, aki 1919 és 1926 között az együttes választmányának tagja és 1919-től 1921-ig titkára volt,¹⁰⁵ a már említett és általa létrehozott Emlékgyűjtemény érdekében 1931-ben memorandummal fordult a Filharmóniai Társaság választmányához, amelyben összegezte az együttes történelmi dokumen-

101 A közreadás-tervezetek részletes adatait lásd e kötet bibliográfiájában. Giuseppe Tartini versenyműve valójában csellón vagy gambán is előadható, ám a megfelelő interpretációs megoldást illetően a szakirodalom is kérdéseket fogalmaz meg. Günter von Zadow: „The Works for Viola da Gamba in the Ledenburg Collection.” *The Viola da Gamba Society Journal* 10 (2016): 42–80., 51. Csuka átdolgozása kifejezetten viola da gambára készült, s mint a kotta első oldalán olvasható, ebben az alakjában első előadására Szegeden, 1948. június 21-én, az Állami Zenekonzervatórium „Collegium musicum” sorozatának XIV. bérleti hangversenyén került sor. *A magyar muzsika hőskora és jelene* című kötet szerint Csuka Radnai Miklós hegedű- és brácsaszonátájának gordonkára való átültetésén is dolgozott. A hagyatékban e kéziratok az Ms. Mus. 3794 szám alatt találhatóak meg. Lásd továbbá: Batizi (szerk.), *A magyar muzsika hőskora és jelene*, i. m., 386.

102 Lásd OSZK, Csuka-hagyaték: *Szvittelek két csellóra, vagy viola da gamba-csellóra*, Ms. Mus. 4454; *Oft und die dunklen Eigenschaften...: Lied für 1 Singst[imme]. u[nd] Klavier*, Ms. Mus. 4175; 2 *Virágének a Kodály-féle gyűjtésből*, Ms. Mus. 4154; *Post nubila Phoebus: 3 darab viola da gambára egyediül* (Szeged, 1947), Ms. Mus. 3797. Csuka egyik nekrológja szerint életének utolsó éveiben a Mátyás-templom zenekarának gordonkaművészi működése során vallásos műveket – egy *Ave Mariát* és egy *Stabat Matert* – is komponált, ám ezek kézírata nem maradt fenn a muzsikushagyatékában. Lásd: N.N., „Csuka Béla halála”, *Új Ember*, i. m., 3.

103 Philipp Spitta: *Johann Sebastian Bach Bd. I–II.* (Lipcse: Breitkopf & Härtel, 1873 és 1880.) Csuka hatfüzetnyi terjedelemben fennmaradt fordításának kéziratát lásd: OSZK, Csuka-hagyaték.

104 A Filharmóniai Társaság gyűjteményének történetéhez és összetételéhez lásd: Laskai Anna: „A Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának gyűjteménye.” In: Dalos Anna (szerk.): *A 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum tíz éve.* (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, ELKH, 2022.) 72–79.

105 Lásd: Laskai Anna: *A Filharmóniai Társaság Zenekarának és az intézmény választmányának tagjai Dohányi Ernő elnökkarnagyi működése időszakában (1919–1944).* https://zti.hu/files/mza/publikaciok/Laskai_Zenekari_tagok03.pdf (utolsó megtekintés: 2023. április 10.). Csuka Béla: „Memorandum a Filharmóniai Társaság irattárának átvizsgálásáról és a »Filharmóniai Emlékgyűjtemény« létesítése érdekében.” A kézirat adatait lásd a kötet végi bibliográfiában.

tumainak jelentőségét, s saját célkitűzéseit. Bár e memorandum nem sorolható a gordonkaművész tudományos írásai közé, mégis talán ez árul el a legtöbbet az együttes gyűjteményében végzett munkájának indíttatásáról. Motivációját Csuka már a bevezetésben is hangsúlyozza, miközben rávilágít a filharmonikusok gyűjteményének akkori állapotára és az archívum létrejöttének kezdeteire:

Múlt év őszén önként vállalkoztam a Filharmóniai Társaság irattárának átkutatására abból a célból, hogy az értékes és érdekes iratokat abból kiemeljem, és külön gyűjteményben rendezzem. Oka e vállalkozásomnak egyrészt az volt, hogy a Filharmóniánál jóval fiatalabb Operaház már rendezte és kiállította emlékgyűjteményét, mely körülményből másrészt eszembe jutott a már 12 évvel ezelőtt, filharmóniai titkárságom idején lefolytatott kisebb kutatásom, melynek eredményeként aránylag csekély fáradság árán néhány értékes levelet sikerült az irattárból kimenteni. Az akkori eredmény 1 Brahms, 2 Mahler és 1 Dvořak levél volt, melyeket a titkárságról való leköszönésemkor utódom: Komor [Vilmos] titkár gondjaira bíztam. Hogy az egyetlen bekeretezett Mahler levélen kívül a többi levéllel mi történt később, azt nem tudom. Sem Komor úr nem tud felvilágosítást adni róluk, csak arra emlékezik homályosan – saját kijelentése szerint – hogy egy kartotékban helyezte el a leveleket, sem Melles [Béla] kollégám nem tud arról, hogy ilyen kéziratokat az elődjétől átvett volna.

Nem akarom a felelősség kérdését felvetni, mellyel a választmány talán külön foglalkozhat, itt csupán azért említettem meg a fenti körülményt, mert a becses levelek elkallódása komoly memento volt arra nézve, hogy a Társaság emlékeit végre rendezzük, s olyan keretbe foglaljuk, mely kizárja azok elkallódását.

Ez értékek megmentése érdekében vállalkoztam tehát a Filharmónia irattárának átkutatására, mely munka úgyszólván az egész múlt saisonon keresztül tartott, s ennek eredményeiről az alábbiakban szeretnék beszámolni.

Irattára a Társaságnak csak 1887-től a mai napig van meg. Bár hangversenyműsorok nagy számmal fennmaradtak az 1887. év előtti időből is, azonban levelek, évi jelentések és jegyzőkönyvek nincsenek, – az értékes levelek régen valószínűleg a Nemzeti Múzeumba kerültek, évi jelentéseket nem adtak ki, jegyzőkönyveket pedig – úgy látszik – nem vezettek.

Mészáros Imre és Gianicelli Károly érdeme a Társaság ujjaszervezése, melyről az 1887. évtől kezdődő rendszeres ügyvezetés, irattár, évi jelentések és jegyzőkönyvek tanúskodnak. Átkutatásra várt tehát az 1887-től a mai napig terjedő anyag, melynek az 1927. évig terjedő 40 évfolyamát dolgoztam át az elmúlt évben. Miután minden egyes irat átment a kezemen, nemcsak az érdekes levelek összegyűjtésére szorítkoztam, hanem félretettem minden olyan iratot vagy nyomtatványt is, mely a Társaság történetére vonatkozólag fontos, s így külön megőrzésre érdemes.¹⁰⁶

106 Csuka, „Memorandum a Filharmóniai Társaság irattárának átvizsgálásáról”, i. m.

Szövege folytatásában Csuka összegezte addigi munkája eredményeit, s felsorolásában kiemelte azokat a dokumentumtípusokat, amelyekkel tüzetesebben foglalkozott:

1.) az évi jelentéseket, melyek egyetlenegy évad (az 1898–1899-iki) kivételével a mai napig teljes számban megvannak.

2.) Külön rendeztem a Társaság legrégebb hangversenyműsorait. Teljes gyűjteményről itt természetesen nem lehet szó, mert a műsorok rendszeres gyűjtése is csak 1887-ben kezdődött. Azonban még így is eléggé örvendetes az eredmény, amennyiben sikerült a legrégebb műsorok közül 40 darabot felfedeznem, s így redukálódott a hiányzó műsorok száma, melyeknek másolatait a Nemzeti Múzeumban bizonyára megtalálható eredeti példányok után alkalmilag el kellene készíttetnünk. Vizsgálódásaim tárgya

3.) a Társaság alapszabályainak különböző kiadása volt. Így megtaláltam a filharmoniai alapszabályok első kiadásának másolatát, melyet a belügyminiszter 1870-ben hagyott jóvá, ezt tehát még a Nemzeti Színház zenekarából alakult filharmonikusok szerkesztették, – és így tovább előkerültek az idők folyamán előfordult módosítások dokumentumai úgy a Filharmónia, mint az Özvegy Egyesületre vonatkozólag.

Javaslom, és kérem erre nézve a választmány határozatát, hogy az eddig felsorolt és a Társaság történetére vonatkozó dokumentumok, tehát: évi jelentések, hangversenyműsorok és alapszabálytervezetek gyűjteményei bekötessenek, és a már meglévő műsor- és kritika-kötetekkel együtt a „Filharmoniai Társaság Emlékgyűjteményé”-nek alapját vessék meg, mely emlékgyűjtemény kiépítésére jelen beszámolómmal végén leszek bátor néhány javaslatot tenni.¹⁰⁷

A gyűjteményben végzett munkájával a gondokaművész minden kétséget kizáróan hozzájárult ahhoz, hogy ezek az iratok összegyűjtésre kerültek, s ezáltal a mai napig tanulmányozhatók: többek között azok a Brahms-, Mahler- és Dvořák-levelek, amelyeket Csuka a fent idézett szövegében kiemelt. Ráadásul indítványának köszönhetően valóban több dokumentum is bekötésre került. Közülük különösen értékesnek tekinthető az 1853 és 1903 közötti hangversenyműsorokat tartalmazó kötet, amelyben a műsorlapokat Csuka egy kötetbe ragasztva, kronologikusan rendezte.¹⁰⁸ A muzikus a Nemzeti Múzeumban is végzett kutatást: az ott megőrzött legrégebbi koncertprogramokat kézzel lemásolta, és mellékelte az albumba. Az albumhoz bevezető gondolatokat is írt.¹⁰⁹ A társaság

107 I. m., 3–4.

108 A kötetnek Csuka „A Filharmoniai Társaság hangversenyműsorai 1853–1902” címet adta. A Nemzeti Múzeumban őrzött műsorokhoz Csuka jegyzetei alapján a gondokaművész Isov Kálmán, az intézmény főtitkára – a filharmonikusok történetének egykori krónikása – segítségével jutott hozzá. Az együttes gyűjteménye ezen túl természetesen a későbbiekben is számos műsorlapot, műsorfüzetet és plakátot őrzött meg, ezek rendezése és katalogizálása jelenleg is zajlik.

109 Csuka, „Megjegyzések a Filharmoniai Társaság hangversenyműsorainak első kötetéhez”, i. m.

fennmaradt alapszabályait hasonlóképpen kötetbe rendezte. Ebben az együttes jóléti intézményeinek – az Özvegy- és Árvasegélyező Egyesület, a Nyugdíjas Filharmonikusokat Segélyező Dohnányi Egyesület – alapszabályai, közgyűlési jegyzőkönyvei is megtalálhatóak az 1870 és 1924 közötti időszakból. A Csuka által említett éves jelentések legkorábban fennmaradt példányaiból szintén készült bekötött példány, s úgy tűnik, hogy az együttes nagyszabású – és máig a leginkább reprezentatívnak tekinthető – kritikagyűjteményét már ebben az időszakban is szisztematikusan, kötetekbe rendezve gyűjtötték.¹¹⁰ Csuka ráadásul a zenekar Dohnányi-korszakban lezajlott külföldi hangversenyei kritikáinak rendszerezésében is szerepet játszott. Ezen túl olyan, a külföldi sajtóból származó hangversenyek sajtóvisszhangjainak összegyűjtésére is vállalkozott, amelyeket nemzetközi rangú karmesterek vezényeltek.¹¹¹

A memorandum folytatásában Csuka felfedi az együttes archívumában végzett kutatásainak eredeti mozgatórugóját. Elképzelései szerint kezdetben csupán az együttes levelezését szerette volna áttekinteni:

Kutatásaim legfőbb tárgya, melyet tulajdonképpen első helyen kellett volna említenem, [...] értékes és érdekes levelek összegyűjtése és egy albumban való méltó elhelyezése volt. Az irattár 40 évfolyamából 137 olyan levelet sikerült összegyűjtenem, melyek nagyrésze rendkívül becses nemcsak a Filharmónia, hanem a magyar zenei kultúra fejlődéstörténetének szempontjából is. Hogy csak a legfontosabbakat említsem, a magyarok közül nem kevesebb, mint 7 Dohnányi levelet, 8 Goldmark, 11 Erkel Sándor, 2–2 Joachim, Apponyi, Kerner, Hubay, 3 Auer Lipót, 1 Bartók és 5 Richter levelet, az idegenek közül pedig Bülow, Colonne, D'Albert, D'Indy, Glasunow, Isaye, Lamond, Moszkowski, Mottl, Respighi, Saint-Saëns, Strauss Richard, Wagner Siegfried, Weingartner és mások leveleit találtam meg és helyeztem el e gyűjteményben.

Még egy fontos körülményt kell megemlítenem, mely rendkívül nagy segítségemre volt munkám közepette. Az elmúlt nyáron levelezésben álltam Gianicelli Károllyal, régi kollégánkkal, a Filharmónia egykori alelnökével, akitől néhány régi adatot igyekeztem megtudni. Közben elárultam neki kutatásom célját, s a Filharmónia Emlékgyűjteményének tervét, kérvén őt, hogy amennyiben rendelkeznek olyan levelekkel és dokumentumokkal, melyek e gyűjteményben helyet foglalhatnak, úgy azok átengedésével örök hálára kötelezne bennünket. Gianicelli nagy érdeklődést mutatott e tervem iránt, melynek céljaira nem kevesebb mint további

110 Jelenleg ötkötetnyi sajtóvisszhang található meg az együttes gyűjteményében, amely az 1893 és 1941 közötti időszakból tartalmaz gondosan rendezett és beragasztott lapkivágatokat a filharmonikusok recepciójáról.

111 A kéziratban fennmaradt gyűjtemény címe: „Deutschsprachige Kritiken aus Budapest, Wien und Berlin über die Konzerte der Budapester Philharmoniker unter Leitung von: Hans Richter, Gustav Mahler, Johannes Brahms, Arthur Nikisch, Hermann Levi, Felix Mottl, Fritz Steinbach, Dr. Muck, Dr. Felix Weingartner, Edouard Colonne, Gabriel Pierné, Wassily Safonoff, Stefan Kerner, Ernst von Dohnányi.” Lásd: OSZK, Csuka-hagyaték.

58 d[a]r[a]b. Richter kéziratot, 8 Mottl, 7 Herm[ann]. Levi és 10 Siegr[ied]. Wagner levelet juttatott el hozzám. Gianicellinek ez az önzetlen tette annál figyelemremélőbb, mert a kérdéses iratok bár többnyire filharmóniai ügyekkel van[nak] összefüggésben, azonban teljesen privát jellegű levelei olyan férfiaknak, akikkel Gianicelli szinte baráti viszonyban állott. Különösen jelentékeny a tőle kapott 58 Richter-level, mely az irattárban talált 5 darabbal együtt egész levelezést, szinte egy darab Richter-életrajzot képvisel, s így értéke számunkra felbecsülhetetlen.¹¹²

Mint a fentiek alapján kitűnik, a gordonkaművész kutatómunkája komoly eredményekkel zárult, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a zenekar gyűjteményében ma is tanulmányozható – és felbecsülhetetlen értékkel bíró – kötet, amelyet maga Csuka állított össze, és melynek *A Filharmóniai Társaság elnökeinek, vendégeinek és barátainak írásai, 1887–1927* címet adta. A kétszáznegyvenöt levelet magában foglaló kötet betűrendben sorakoztatja föl az együttessel kapcsolatban álló olyan közéleti személyiségek, muzsikuskok és zeneszerzők leveleit, mint Alfred Cortot, Esterházy Pál, Erich Kleiber, Gustav Mahler vagy Weiner Leó. A fenti sorok alapján azonban az is egyértelműen kirajzolódik, hogy Csuka a Richter-leveleket tartotta a legjelentősebbeknek, ráadásul e dokumentumokból egy kéziratot összeállítást is készített, amelyet a *Richter János levelei és magyarországi működésének adatai* címmel látott el.¹¹³ Mivel a kézirat a karmester budapesti szerepléseinek listáját is tartalmazza, lehetséges, hogy ezzel Csuka egy későbbi közreadást kívánt előkészíteni. Mindenesetre e levelek később Németh Amadé érdeklődését is felkeltették, aki 1966-ban a Magyar Zenében közreadta e levelek egy részét, s Richter hangversenyeinek adatait is közölte.¹¹⁴ Hogy Csuka kéziratát ismerhette-e, vagy használta-e, arról Németh nem tájékoztatja az olvasót, a levelek azonban kétségtelenül Csuka korábbi fáradozásainak köszönhetően kerültek látóterébe.

Beadványában az „Emléktárral” kapcsolatos további terveiről is szólt a gordonkaművész, s kiemelte, milyen további dokumentumok összegyűjtése lenne elengedhetetlen a gyűjtemény számára:

Ami eddig történt az Emlékgyűjtemény érdekében, azt csak első lépésnek tekintem. A Filharmóniai Társaság két év múlva 80 éves lesz. E tisztes kor annak a megmondolására késztet, hogy a jelenben a hangversenyeinkkel végzett kultúrmunkán kívül ne feledkezzünk meg a fényes múlttól sem. [...] Erre nézve nagyon hathatósnak tartanám, ha igyekeznénk összegyűjteni és az Emlékgyűjtemény kiállítása keretében

112 Csuka, „Memorandum a Filharmóniai Társaság irattárának átvizsgálásáról”, i. m., 4–6.

113 OSZK, Csuka-hagyaték, Ms. Mus. th. 107.

114 Németh Amadé, „Richter János levelei a Budapesti Filharmóniai Társasághoz és budapesti hangversenyei a Filharmonikusok Zenekarával: A nagy magyar karmester halálának ötvenedik évfordulóján.” *Magyar Zene* VII/6 (1966): 618–632.

a világ elé tární mindazoknak a magyar műveknek lehetőleg teljes gyűjteményét, melyek első ízben a Filharmóniai Társaság hangversenyein kerültek előadásra. A művek kéziratos eredeti partitúráira gondolok, melyeket a szerzők az Emlékgyűjtemény céljaira a Filharmóniának adományoznának. Teljes ilyen gyűjtemény összeállítása – különösen úgy, hogy az egészen a Filharmónia tulajdonába is átmenjen – mindenesetre nehézségekbe ütközik, de részben mégis megvalósítható, s amit ma nem sikerül megszereznünk, az később még mindig birtokunkba juthat.

A múltban ezen a téren – sajnos – sok hiba és mulasztás történt. Példának fel- említem, hogy Goldmark „Zrínyi” c. szimfóniai költeményét a Filharmónia 50 éves jubileumára komponálta. Annak ellenére, hogy tehát ez a mű specialiter Társasá- gunknak készült, az akkori választmány elmulasztotta az eredeti kézirat megszer- zését, s így e partitúrának csak kopista készítette példánya van meg.

Egy másik hiba ott történt, mikor a Nemzeti Múzeum – úgy tudom – már két ízben kért el tőlünk eredeti kéziratokat, először egy Mosonyi mű partitúráját, azután meg Radnai Miklósnak egyik művét, melyeket a választmány minden fenntartás nélkül át is engedett. Hogy ilyen hibák a jövőben elő ne fordulhassanak, s a Filhar- mónia emléktárgyait sem kölcsön, sem végleg ne vihesse el senki, szükségesnek tartanám, hogy az Emlékgyűjtemény védelmében a választmány néhány határo- zatot hozzon.¹¹⁵

Úgy tűnik, hogy Csuka a dokumentumok összegyűjtésén túl egy nagyszabá- sú, a nyilvánosság számára készülő kiállítás tervét is felvetette, amelyen az együt- tes gyűjteményének legértékesebb darabjait állította volna ki. Az 1931-es memo- randumban megfogalmazott ötlet minden bizonnyal megvalósulhatott, hiszen a Budapesti Hírlap újságírója, Innocent Vincze Ernő 1935-ben a zenekar tagjainak derűs emlékeit közreadó írásának bevezetőjében lefesti az együttes mindennap- jait körülvevő környezetet, amelyben megemlíti a Filharmóniai Társaság „múze- umát” is, amely valójában az együttes dokumentumait őrző Emlékgyűjtemény volt.¹¹⁶ A múzeum szinonimával megjelölt gyűjteményt Az Est tudósítása alapján 1937 tavaszán tervezték megnyitni a nagyközönség számára, s a híradásból az is kiderül, hogy a múzeumban főként irattári dokumentumok kerültek volna kiál- lításra, amelyek közül a legjelentősebbeket a cikk meg is említi.¹¹⁷ A későbbiekben azonban egyetlen forrás sem utal arra, hogy valóban létrejött a Csuka által terve- zett múzeum. Elképzelhető, hogy csupán nem vált nyilvánosan látogathatóvá, hiszen például a már említett – *A Filharmóniai Társaság elnökeinek, vendégeinek és*

115 Csuka, „Memorandum a Filharmóniai Társaság irattárának átvizsgálásáról”, i. m., 6–9.

116 Innocent Ernő, „Megszólal a zenekar – hangszer nélkül...”, i. m., 38.

117 N.N.: „Tavasszal megnyílik a Filharmóniai Társaság múzeuma.” *Az Est* XXVIII/29 (1937. február 6.): 12. Lásd továbbá: N.N.: „A Filharmóniai Társaság Múzeuma.” *Budapesti Hírlap* LVII/29 (1937. február 6.): 8. A leírás szerint – az akkor legalábbis – közel húszezer tételből álló gyűjteményből kéziratokat (például Lisztől és Wagnertől), leveleket (többek között Mahlertől és Hans Richtertől), valamint fényképeket állítottak volna ki.

barátainak írásai 1887–1927 című – levelezéskötet elején található „Múzeum I.” bejegyzés a dokumentum ottani kiállításának szándékát jelzi.

A másik terv szerint Csuka Béla a Filharmóniai Társaság által előadott vagy az együttesnek ajánlott magyar szerzők kompozícióinak kéziratait szerette volna összegyűjteni. A gordonkaművész elképzelése szorosan összefüggött azzal, hogy a zenekar – mint azt már az alapszabályban is lefektette – legfőbb célkitűzésének a hazai kortárs zeneművek bemutatását tekintette.¹¹⁸ Az együttes kottatári állományáról készült jegyzékek alapján a fenti szövegben említett szerzők közül Goldmark Károly *Zrínyi* című szimfonikus költeményének autográfja – Csuka kezdeményezésének köszönhetően már – valóban megtalálható a mai napig gyűjteményükben, s ezen túl többek között Erkel Ferenc, Dohnányi Ernő, Gajáry István (1884–1939), Koessler János, Mihalovich Ödön, Radnai Miklós vagy Rékai Nándor (1870–1943) kéziratai is. E kották szintén a Csuka Béla kezdeményezésére két évvel később, 1933-ban megalapított „zenetudományi könyvtárban” kerültek elhelyezésre, amelyet a társaság egyik alapítója és első elnökkarnagya után „Erkel Ferenc Könyvtárnak” neveztek el. E könyvtár tíz évvel később, 1943-ban, Csuka kötetének megjelenésekor már ezres példányszámmal büszkélkedhetett.¹¹⁹ A könyvtár megszervezéséről egy 1931. október 30-i jegyzőkönyvi feljegyzés is tanúskodik, amelyből az is kiderül, hogy a zenekar akkori elnökkarnagya, Dohnányi Ernő egy emléklakettet szavaztatott meg a választmány tagjaival fáradozásaiért Csuka Bélának.¹²⁰ A könyvtárban található zenei könyvekről és kottákról Csuka szintén készített katalógusokat: ezekben a tételeket az általa adott könyvtári jelzetük szerint listázza, megadja a mű pontos bibliográfiai adatait, valamint gyakran megnevezi a könyveket/kottákat adományozó személyeket vagy intézményeket is.¹²¹ A Csuka összeállította kötetek közül négy maradt fenn – vagy készült el –, s ezek közül kettő a zenei könyveket, egy a zenei folyóiratokat, egy következő pedig a kottatárunkban fennmaradt szerzői kéziratokat sorolja fel.¹²² A könyvtárban található tételekről ráadásul a muzsikuskatalógust is összeállított.

118 Lásd a Filharmóniai Társaság alapszabályait.

119 Csuka, *Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában*, i. m., 213–215.

120 A Filharmóniai Társaság Zenekarának jegyzőkönyve (1923–1934), 283–284. Jelzet nélkül. A könyvtárban történt munkálatokról 1937. június 10-én Csuka Béla jelentést írt a választmány tagjainak, ennek adatait lásd a kötet végi bibliográfiában.

121 A könyvtárba bekerült köteteket magánszemélyek vagy éppen az együttes muzsikuskarnagjai adományozták, például Fischer Miksa, Hoppe István, Rudolf Kleinecke, Temesváry János, Gianicelli Károly vagy éppen maga Csuka Béla. Intézmények is hozzájárultak a gyűjtemény gyarapodásához, többek között az Országos Széchényi Könyvtár, az Országos Magyar Zenész Szövetség, Rozsnyai Károly Vállalata, a Rózsavölgyi és Társa Kiadó és az Operaház. Külföldről is érkeztek felajánlások: a salzburgi Internationale Stiftung Mozarteumtól és Franciaország kormányától is. Csuka azt a határozatot is felvette javaslatai közé, hogy a dokumentumokat bélyegzővel lássák el. A könyvtárban található dokumentumok nagy része valóban mind jelzetszámmal, mind pedig a filharmonikusok pecsétjével el lett látva.

122 A könyvtári példányokat felsorakoztató, *A Filharmóniai Társaság „Erkel Ferenc könyvtárának” könyvjegyzéke (leltár)* című kötetek A, C, D, E jelzéssel kerültek megjelölésre, ezek alapján gyanítható, hogy lehetővé válik a B elnevezésű is.

A gordonkaművész Csuka Béla munkáját rendező-rendszerező, úgy is mondhatnánk: verbeli könyvtárosi hajlam vezérelte, s tevékenységének jelentős részét is efféle munkái és katalógusai teszik ki. Jelentőségük abban áll, hogy nélkülük ma valószínűleg nem tanulmányozhatnánk a Budapesti Filharmoniai Társaság dokumentumainak döntő hányadát, s zenei írásai nélkül is kevesebbet tudnánk az együttesről. Munkásságának úttörő vonása, hogy intenzíven foglalkozott két olyan hangszerrel, amely Magyarországon akkortájt szinte ismeretlen volt. Munkáival óriási szolgálatot tett az általa feldolgozott témakörökkel később foglalkozó kutatók számára. S bár Csuka Béla nem volt zenetörténész, kutatásainak filológusi és hangszertörténeti megközelítésével sok tekintetben valójában meg is előzte korát.

Csuka Béla
írásainak bibliográfiája

Az alábbi bibliográfia Csuka Béla valamennyi nyomtatásban megjelent és publikálatlan írását tartalmazza. Az írásokat két nagyobb csoportban, s azon belül az alábbi alkategóriák szerint soroltam föl: I. Megjelent írások: *Emlékkönyv; Tanulmányok; Közreadás; Ismeretterjesztő írások; Egyéb írások*; II. Kéziratok: *Kiadatlan, zenei témájú írások; Előadások; Katalógusok, jegyzékek; Kottaközreadás-tervezetek, átiratok; Fordítás; Egyéb, nem zenei témájú írások*. Forrásként Csuka Bélának az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában (a továbbiakban: OSZK, Csuka-hagyaték) őrzött hagyatékát, valamint online adatbázisokat (Arcanum Digitális Tudománytár, a Hungaricana Közgyűjteményi Portál, a Magyar Zenei Folyóiratok Digitális Gyűjteménye, az MTVA internetes archívuma), továbbá a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarának a BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumában letétként elhelyezett gyűjteményét (a továbbiakban: BFTZ ZTI MZA) és az ugyanitt tanulmányozható Dohnányi-gyűjteményt (ZTI MZA, Dohnányi-hagyaték) használtam. A jegyzék részletesebb, annotált bibliográfiáját a BTK ZTI 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum honlapján tettem közzé (*Csuka Béla írásainak annotált bibliográfiája*, i. m. https://zti.hu/files/mza/publikaciok/Laskai_Csuka_Bela_annotalt_bibliografia02.pdf). A felsorolás Csuka néhány kéziratban fennmaradt kottaközreadás-tervezetét is tartalmazza, ugyanis ezek szintén betekintést engednek a gordonkaművész tudományos gondolkodásába.

I. MEGJELENT ÍRÁSOK

Emlékkönyv

Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában: a Filharmóniai Társaság emlékkönyve 90 éves jubileuma alkalmából. Budapest: Filharmóniai Társaság, 1943.

Tanulmányok

- „Viola da gamba.” *A Zene* XV/7 (1934. január 1.): 89–92.
- „A baryton.” *A Zene* XX/7 (1939. január 15.): 135–141.
- „Arcképek a gordonkajáték történetéből Magyarországon.” In: Batizi László (szerk.): *A magyar muzsika hőskora és jelene történelmi képekben.* Budapest: Pintér Jenőné Kiadása, 1944. 157–182.
- „A gordonjáték múltja és jelene Magyarországon.” In: Batizi László (szerk.): *A magyar muzsika hőskora és jelene történelmi képekben.* Budapest: Pintér Jenőné Kiadása, 1944. 183–189.
- „A Filharmóniai Társaság küldetése és művészi eredményei.” In: Batizi László (szerk.): *A magyar muzsika hőskora és jelene történelmi képekben.* Budapest: Pintér Jenőné Kiadása, 1944. 209–219.
- „A Filharmóniai Társaság múltja és jelene.” In: Papp Viktor (szerk.): *Magyar zenei almanach.* Budapest: Fráter György Sajtószövetkezet Kiadása, 1944. 88–93.

„Régi stílusok – örök értékek.” In: Baranyi János (szerk.). *Szegedi Állami Zenekonzervatórium Évkönyve az 1947–48. tanévről*. Szeged: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1948. 6–10.

„Haydn és a baryton.” In: Szabolcsi Bence – Bartha Dénes (szerk.): *Zenatudományi tanulmányok Kodály Zoltán 75. születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1957. 669–728.

Közreadás

Liszt Ferenc árvízi hangversenyei Bécsben 1838/1839. Walter Teréz (Pulszky Ferencné) naplójából. Fordította és magyarózó jegyzetekkel ellátta Csuka Béla. Budapest: Országos Liszt Ferenc Társaság – Officina Nyomda, 1941.

Ismeretterjesztő írások

„A Filharmóniai Társaság múltja és jelene.” *A Filharmóniai Társaság Évkönyve 1936–1937*. 25–27.

„Haydn gordonkaversenye.” *Rádióélet* IX/21 (1937. május 28.): 16.

„85 év.” *A Filharmóniai Társaság Évkönyve 1937–1938*. 12–16.

„A Filharmóniai Társaság Emlékgyűjteménye és »Erkel Ferenc-könyvtára.«” *A Filharmónia Társaság Évkönyve. 1938–1939 [1939–1940]*. 13–16.

„A Wesendonk-dalok margójára.” *A Magy[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1939. február 13.): 4–6.; Újraközlése: (1941. november 14.): 5–7.

„Respighi és a magyarok.” *A Magy[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1939. február 27.): 7–9.

„A zenei előadás lelkülete.” *A Magy[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1939. március 6.): 3–5. Valamint: *Család* VIII/6 (1939. június 15.): 3–4.

„Filharmóniai hangverseny 50 évvel ezelőtt.” *A Magy[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1940. október 18.): 14–15.

„Mahler Gusztáv és a Magyar Filharmonikusok.” *A Magy[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1941. november 14.): 13–16.

„A Bécsi Filharmonikusok.” *A Magy[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1941. november 24.): 8–12.

„Richter János. A Magyar Filharmonikusok nagy barátja.” *A Magy[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1941. december 13.): 7–12.

„Dohnányi Ernő 23 éve a Filharmóniai Társaság élén.” *A Magy[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1942. január 9.): 15–20.

„Nikisch Artur.” *A Magy[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1942. február 6.): 9–12.

„Kerner István.” *A Magy[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1942. március 6.): 11–16.

„Die Budapester Philharmonische Gesellschaft.” *Wiener Philharmoniker Jahrhundertfeier 1842–1942*. [Kisnyomtatvány műsorfűzethez, kivonat egy hosszabb kéziratos munkából]. 1 o.

„A zenei élvezet esztétikája.” *A Magy[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1942. április 24.): 9–16. Valamint: *Időnk* II/3–4 (1947): 5–8.

„Ferrara Franco, a karmester.” *A Magy[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora*. (1942. május 21.): 3.

- „A Berliini Filharmonikusok.” *A Magyar[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora.* (1942. szeptember 30.): 3–4.
- „Erkel Ferenc, a Filharmóniai Társaság megalapítója.” *A Magyar[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora.* (1942. november 13.): 14–20.
- „A hatvanéves Kodály Zoltán.” *A Magyar[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora.* (1942. december 11.): 14–20.
- „Erkel Sándor.” *A Magyar[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora.* (1943. január 15.): 10–16.
- „A zenei előadás technikai háttere.” *A Magyar[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora.* (1943. február 5.): 12–20.
- „Bartók Béla elindul.” *A Magyar[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora.* (1943. március 12.): 10–20.
- „Liszt Ferenc hazatér.” *A Magyar[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora.* (1943. május 21.): 7–16.
- „Kilenc évtized a magyar zeneművészet szolgálatában.” *A Magyar[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora.* (1943. november 10.): 17–20.
- „Az ismeretlen katona.” *A Magyar[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora.* 1943–44/ II (1943. november 26.): 9–15.
- „Magyar művek a Filharmóniai Társaság műsorain.” *A Magyar[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora.* 1943–44/III (1943. december 10.): 11–18.
- „Strauss Richard jubileum a Magyar Filharmonikusok hangversenyén.” *Harmónia műsorfüzet* 1942. december [Csuka sajtó listája szerint. Lappang.]
- „A Filharmóniai Társaság külföldi hangversenyei.” *A Magyar[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora.* 1943–44/IV (1944. január 7.): 11–16.
- „A Filharmóniai Társaság működése a játékonyság terén.” *A Magyar[ar]. Kir[ályi]. Operaház Zenekarából alakult Filharmóniai Társaság műsora.* 1943–44/VII (1944. március 24.): 9–15.
- „A művészet mindenkié.” *Délmagyarország* (1946. december 8.). [Adatok nélkül] OSZK, Csuka-hagyaték.
- „Kinek adjuk a művészetet?” *Délmagyarország* (1947. április 6.). [Adatok nélkül] OSZK, Csuka-hagyaték.

Egyéb írárok

- „Facies Dei/ Isten arca.” *Papi Lelkiség* IV/3 (1944): 49–52.
- „Aprópénz.” *Idők* II/2 (1946): 23–26.

II. KÉZIRATOK

Kiadatlan zenetudományi témájú írárok

- „Memorandum a Filharmóniai Társaság irattárának átvizsgálásáról és a »Filharmóniai Emlékgyűjtemény« létesítése érdekében.” 1931. Kézírásos dokumentum, 10 lap. BFTZ ZTI MZA.
- „Csuka Béla jelentése az Erkel Ferenc-könyvtár megalapításáról és jelenlegi állásáról.” 1937. június 10. Kézírásos dokumentum, 4 lap. BFTZ ZTI MZA.

„Megjegyzések a Filharmóniai Társaság hangversenyműsorainak első kötetéhez.” 1938. október. Kézírási dokumentum, 8 lap. BFTZ ZTI MZA.

„Die Budapester Philharmoniker.” 1942. Kézirat, 6 lap. OSZK, Csuka-hagyaték [„A Bécsi Filharmonikusok jubileumi kiadványában megcsonkítva, egy oldal jelent meg”].

Három faliújság-cikk (1952). [Lappang]

„A kottafejek igazi értékéről”

„A pontról és a »rövid« hangokról”

„Hivatás és munkaverseny”

Zenefilozófiai jegyzetek. Szeged, 1946–1947 [1953]. [Lappang]

[Tartalom: „Legato”; „Tempo”; „Téma”; „Harmónia”; „Disszonancia”; „Polifónia”;

„Homofónia”; „Melódia”; „Ritmus”; „Dinamika”; „Rubato”; „Homokóra”; „Operett”;

„Művészlelek”; „Kamarazene”; „Bartók szelleme” (1949); „Csend” (1952); „Klassziciz-

mus-formalizmus” (1952); „A Coriolan-nyitány tanulságai” (1952); „Auftakt” (1953).

„A gombaszzerű vonóhangszerek történeti és gyakorlati összefüggései.” 1953. Kézirat. OSZK, Csuka-hagyaték.

Deutschsprachige Kritiken aus Budapest, Wien und Berlin über die Konzerte der Budapester Philharmoniker unter Leitung von Hans Richter, Gustav Mahler, Johannes Brahms, Artur Nikisch, Hermann Levi, Felix Mottl, Fritz Steinbach... et al. Dátum nélkül. Gépiratos dokumentum, német nyelvű, 14 lap. OSZK, Csuka-hagyaték.

Előadások

„Bevezető előadás a Stúdióban 1934. április 2-án d.u. 4 órákor tartandó hangversenyhez.” Kézírási dokumentum, 4 o. OSZK, Csuka-hagyaték.

„A művészi hivatásról. Székfoglaló értekezés. (A Szegedi Állami Zenekonzervatórium 1947. nov. 16-iki ünnepélyes megnyitására felolvasásra.)” Gépirat, 6 o. OSZK, Csuka-hagyaték (CSBM 1/2).

„Bevezető előadás a gamba-hangversenyhez az Újságírók és Művészek Otthonában Szegeden, 1946. január 19-én.” Kézirat, 5 o. OSZK, Csuka-hagyaték.

Katalógusok, jegyzékek

A Filharmóniai Társaság elnökeinek, vendégeinek és barátainak írásai, 1887–1927. BFTZ ZTI MZA.

A Filharmóniai Társaság hangversenyműsorai 1853–1902. BFTZ ZTI MZA.

A Filharmóniai Társaság hangversenyműsorai 1853–1943. Két kötet. Kézirat. OSZK, Csuka-hagyaték, CSBM-1.377/1–2, CSBM-1.637.

A Filharmóniai Társaság Alapszabályai. Kézírási és gépiratos dokumentum, 183 o. BFTZ ZTI MZA.

Richter János levelei és magyarországi működésének adatai. Kézirat, 108 o., OSZK, Csuka-hagyaték, Ms. Mus. th. 107.

A Filharmóniai Társaság „Erkel Ferenc könyvtárának” könyvjegyzéke (leltár). A (nyomtatott könyvek) 1. sz. dátum nélkül, zöld, kemény kötésben, magyar nyelvű, kéziratos dokumentum, 265 o. BFTZ ZTI MZA.

A Filharmóniai Társaság „Erkel Ferenc könyvtárának” könyvjegyzéke (leltár) C (írott zeneművek) 1. sz., dátum nélkül, zöld, kemény kötésben, magyar nyelvű, kéziratos dokumentum, 121 o. BFTZ ZTI MZA.

- A Filharmóniai Társaság „Erkel Ferenc könyvtárának” könyvjegyzéke (leltár) D (írott zeneművek) 1. sz., dátum nélkül, zöld, kemény kötésben, magyar nyelvű, kézirásos dokumentum, 121 o. BFTZ ZTI MZA.
- A Filharmóniai Társaság „Erkel Ferenc könyvtárának” könyvjegyzéke (leltár) E ([zenei] folyóiratok) 1. sz., dátum nélkül, zöld, kemény kötésben, magyar nyelvű, kézirásos dokumentum, 73 o. BFTZ ZTI MZA.
- A Filharmóniai Társaság Erkel Ferenc Könyvtárában található dokumentumok cédulakatalógusa Csuka Béla kézírásával. Körülbelül 800 tétel. BFTZ ZTI MZA.
- „A Városmajor utcában őrzött zeneművek jegyzéke I.” [Dohnányi magyarországi kottatárának leltárja], FSU Kilenyi-hagyaték, Misc. Dokuments 1897–1950_17. Gépirat, 12 o. ZTI MZA, Dohnányi-hagyaték.
- „Siklós Albert zenekari művei.” Gépirat, 4 o. OSZK, Csuka-hagyaték.
- „Bartók Béla zeneműveinek előadásai a Budapesti Filharmóniai Társaság hangversenyein (1904–1943).” Kézirat, 3 o. OSZK, Csuka-hagyaték.
- „A Budapesti Filharmóniai Társaság hangversenyein 1853–1943-ig előadott Mozart-művek részletes lajstroma a vezénylő karmesterek és közreműködő szólisták pontos megjelenésével.” Gépirat, 10 o. OSZK, Csuka-hagyaték.
- „Inhaltsverzeichnis der Kantaten von J. S. Bach.” Kézirat, 6 o. OSZK, Csuka-hagyaték, Ms. Mus. th. 110.
- (összeáll. és lejegyezte): *A viola di gamba történetére és irodalmára vonatkozó forrásmunkák*. I. Budapest, 1932–1939. Kézirat. OSZK, Csuka-hagyaték, CSBM–1.639.
- (összeáll. és lejegyezte): *A baryton/ viola di bardone/ történetére és irodalmára vonatkozó forrásmunkák*. Budapest, 1939. Kézirat, OSZK, Csuka-hagyaték, CSBM–1.640.
- „A Budapesti Filharmóniai Társaság hangversenyműsorai 1853–1943. I–II.” Budapest, 1943. Kézirat. OSZK, Csuka-hagyaték, CSBM 1371/1–2.
- „Tárgymutató dr. Kováts Ferenc professzor könyvtárának katalógusához, valamint a német egyetemeken készült doktori disszertációk jegyzéke.” 1957. Kézirat. 12 o. OSZK, Csuka-hagyaték.

Kottaközreadás-tervezetek, átiratok

- „3 tánc viola da gamba egyedül [14. század].” Kézirat, 7 o. OSZK, Csuka-hagyaték, Ms. Mus. 4146.
- „J. S. Bach: 6 Suiten für Violoncello Solo kritisch revidiert und bezeichnet von Béla Csuka.” Kézirat és vázlatok, cca. 30 o. OSZK, Csuka-hagyaték, Ms. Mus. th. 114.
- „Kodály Zoltán: Sonata – Violoncello solo [Op. 8]: a mű lejegyzése mind a scordatúrás játékmód mind pedig a hangzás szerint; készítette és ujjrenddel ellátta Csuka Béla.” Kézirat, 62 o. OSZK, Csuka-hagyaték, Ms. Mus. 4174.
- „Giuseppe Tartini: Concerto [D] per Viola da gamba con Quartetto e due Corni accompagn. [ato]. Az eredetileg c[s]jellőszerűen szerkesztett szólórészt gambaszerűvé átdolgozta Csuka Béla.” Kézirat, 32 o. OSZK, Csuka-hagyaték, Ms. Mus. 4170.
- „Franz Schubert: Arpeggione-Sonate: für Viola da gamba und Klavier eingerichtet von Béla von Csuka.” Kézirat, 4 o. OSZK, Csuka-hagyaték, Ms. Mus. 4187.

Egyéb, nem zenei témájú írások

[A „Harangszó a pusztában” című írás kivételével a fent felsorolt írások nem lelhetők fel a hagyatékban.]

„Ezüstlakodalmi ének” (1941)

„Öreg novicius lelki naplója” (Szob, 1944–1945)

„Harangszó a pusztában” (Szeged, 1945). Kézirat. OSZK, Csuka-hagyaték.

„Angyalok muzsikája” (Szeged, 1946)

„Karácsonyi lélek” (Szeged, 1946. december)

„Búcsú a múlttól” (Szeged, 1946. december)

„Égi és földi szerelem” (Szeged, 1947)

„Látszat és valóság” (Szeged, 1947)

„Vízcseppek” (Szeged, 1947)

„Szent Rókus tornyai” (Szeged, 1947)

„Az örök téma változatai” (Szeged, 1947)

„Az Ő köntöse” (Szeged, 1948)

„Soliloquia. Egy magára maradt ember naplóbejegyzései” (Ábrahámhegy, 1947)

„Az áldozat. Egy dráma vázlata” (Ábrahámhegy, 1947)

„Egy kép története (I–IX. rész)” (1949–1954)

Virrasztások könyve. 1947–[1954]

[Tartalom: „Virrasztás (1. éjszaka)”; „Halottak napja (2. éjszaka)”; „Haláltánc (3. éjszaka)”; „Ajándék (4. éjszaka)”; „Búcsúzás (5. éjszaka)”; „Öröm (6. éjszaka)”; „Áldozat (7. éjszaka)”; „Vágy (8. éjszaka)”; „Képek és könyvek között (9. éjszaka)”; „Húsvéti napsugár (10. éjszaka)”; „Hivatás (11. éjszaka)”; „Lelkiismeret (12. éjszaka)”; „Jel (13. éjszaka)”; „Erő (14. éjszaka)”; „Kristály (15. éjszaka)”; „Hatalom (16. éjszaka)”; „Remény (17. éjszaka)”; „Rés (18. éjszaka)”; „Dicsőség (19. éjszaka)”; „Újévi gondolatok (20. éjszaka)”; „Szabadság (21. éjszaka)”; „Az árnyékos oldal (22. éjszaka)”; „Gondolatok a könyvtárban (23. éjszaka)”; „A koldus szeme (24. éjszaka)”; „A kereszt tövében (25. éjszaka)”]

„Levél Cs[uka]. E[tel].-nek fogságából való kiszabadulása alkalmából.” Ábrahámhegy, 1954.

